

Ο ΠΛΑΤΩΝΙΚΟΣ ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΗΡΑΚΛΕΙΤΕΙΟΙ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «ΠΛΑΤΩΝ» τόμ. 21 ἔτος ΚΑ' (1969), τεύχη 41/42

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΦΥΛΗΣ 32—ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Ο ΠΛΑΤΩΝΙΚΟΣ ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΗΡΑΚΛΕΙΤΕΙΟΙ

Ὁ Πλατωνικός διάλογος ὁ ἐπιγραφόμενος «Θεαίτητος» εἶναι διὰ τοῦτο πολλῆς προσοχῆς καὶ σπουδῆς ἄξιος, ὅτι διερευνᾶται ἐν αὐτῷ μέγα φιλοσοφικὸν πρόβλημα, οἷον τὸ γνωσιολογικόν· προσηκόντως δὲ χαρακτηρίζεται συνήθως ὡς «θεωρία περὶ γνώσεως». Προβάλλεται δηλαδὴ ἐνταῦθα τὸ ἐρώτημα, τί ἐστὶν ἐπιστήμη, τί εἶναι γνώσις. Ἡ παρεχομένη πρώτη ἀπόκρισις εἶναι ὅτι ἐπιστήμη εἶναι ἡ αἴσθησις. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη ἐκδοχὴ ἀπορρίπτεται, διότι ἐκ τῶν λόγων τοῦ Σωκράτους καταφαίνεται ὅτι αἱ αἰσθήσεις περιορίζονται εἰς σχετικότητας καὶ δεικνύουσι τὰ πράγματα οὐχὶ οἷα εἶναι καθ' ἑαυτὰ ἀλλ' οἷα ἐκάστῳ φαίνονται. Ἀπορριφθέντος τοῦ ὀρισμοῦ ἐκείνου δίδεται ἕτερος, καθ' ὃν ἐπιστήμη εἶναι ἡ ἀληθῆς δόξα. Πλὴν ὁ Σωκράτης, ἐλέγχων καὶ τὸν νέον ὀρισμόν, ἀποδεικνύει ὅτι οὔτε ἡ ἀληθῆς δόξα οὔτε ἡ μετὰ λόγου ὀρθὴ δόξα, τουτέστιν ἡ λογικῶς θεμελιουμένη ἀντίληψις, συμπέπτουσι πρὸς τὴν ἐπιστήμην. Ἀποκρουσθέντων δὲ πάντων τῶν ὀρισμῶν ὁ διάλογος τερματίζεται χωρὶς νὰ δοθῇ ἀπάντησις ἀποχρῶσα εἰς τὸ τεθὲν περισπούδαστον ἐρώτημα ¹.

Ἐν τῇ διεξοδικῇ ἀναλύσει τοῦ ὑποκειμένου τῆς ἐρεῦνης μνημονεύονται ἡ ὑποδηλοῦνται καὶ ἅμα ἐλέγχονται αἱ δοξασίαι τῶν σοφιστῶν καὶ πολλῶν φιλοσόφων, κατ' ἐξοχὴν δ' ἐκείνων, οἵτινες ἀπεφαίνοντο ὅτι τὰ πράγματα δὲν μένουσι σταθερὰ ἀλλὰ μεταβάλλονται. Εἰς τούτους ἀνήκουσι μάλιστα οἱ Ἄτομικοὶ καὶ οἱ Ἡρακλείτειοι. Ἐκεῖνοι μὲν ἐπικρίνονται καὶ κατὰ τινὰ τρόπον περιφρονητικὸν καὶ αὐτὸ τοῦτο σκωπτικὸν χαρακτηρίζονται ὡς σκληροὶ καὶ ἀντίτυποι (ἰσχυρογνώμονες), ἔτι δὲ λίαν ἀπαίδευτοι (μάλ' εὖ ἄμουσοι) (156 A). Τὸν Λεύκιππον

1) Εἰ καὶ τερματίζεται ὁ διάλογος χωρὶς νὰ δοθῇ ὁ ὀρισμὸς τῆς ἐπιστήμης, ὅμως τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν αὐτῆς ὑποδηλοῖ ὁ Πλάτων πολλαχοῦ τοῦ διαλόγου, οἷον ὅταν λέγῃ ὅτι «οἷόν τε οἷν ἀληθείας τυχεῖν, ὧ μὴδὲ οὐσίας» καὶ «οἷ δὲ τις ἀληθείας ἀτυχήσει, ποτὲ τούτου ἐπιστήμων ἔσται ;» (186C· πβλ. 208 ἐξ.) Ἐπιστήμη δηλαδὴ εἶναι τὸ τυχεῖν τῆς ἀληθείας, ἥτοι τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων, ὅπερ ἐπιτυγχάνει ὁ δυνάμενος δοῦναι καὶ δέξασθαι λόγον (202C), τουτέστιν ὁ ἀνευρῶν τὰς αἰτίας, δι' ἃς τὸ ζητούμενον εἶναι ὅ,τι εἶναι. Πβλ. καὶ Μέν. 98A «αἱ δόξαι αἱ ὀρθαὶ καλὸν τὸ χρῆμα καὶ πάντα τάγαθὰ ἐργάζονται· πολλὸν δὲ χρόνον οὐκ ἐθέλουσι παραμένειν, ἀεὶ δραπετεύουσιν ἐκ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε οὐ πολλοῦ ἄξιόν ἐστιν, ἕως ἄν τις αὐτὰς δῆσῃ αἰτίας λογισμῶν».

καὶ τὸν Δημόκριτον ἀπαξιῶν νὰ ὀνομάσῃ ὑπαινίσσεται καὶ ἐπικρίνει λέγων ὅτι ὑπάρχουσι φιλόσοφοι φανταζόμενοι ὅτι οὐδὲν ἄλλο ὑπάρχει παρὰ μόνα τὰ δυνάμενα νὰ ληφθῶσι διὰ τῶν χειρῶν («τὰ χειροπιαστά»), ἐνῶ αἱ πράξεις καὶ αἱ γενέσεις (αἱ φυσικαὶ καὶ αἱ ἠθικαὶ δυνάμεις) καὶ πᾶν ἀόρατον καὶ νοητὸν εἶναι ἀνύπαρκτα. «Εἰσὶν οἱ οὐδὲν ἄλλο οἰόμενοι εἶναι ἢ οὗ ἂν δύνωνται ἀπρίξ τοῖν χειροῖν λαβέσθαι, πράξεις δὲ καὶ γενέσεις καὶ πᾶν τὸ ἀόρατον οὐκ ἀποδεχόμενοι ὡς ἐν οὐσίας μέρει» (155 E).

Οὐχ ἤττον κακίζει καὶ τοὺς Ἡρακλειτεῖους ὡς δοξάζοντας ὅτι πάντα ῥεῖ, ἀποκαλεῖ δὲ ἀστείως αὐτοὺς ῥέοντας (181 A) καὶ τὰς γνώμας αὐτῶν μῦθον (156 C)· ἀλλ' ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς Ἀτομικοὺς χαριέντως ὀνομάζει κομποτέρους (156 A) ἅτε ἀποδεχομένους καὶ νοητὰς οὐσίας.

Ἡ ὑπόθεσις ὅτι τὰ πάντα μεταβάλλονται καὶ ἡ αἴσθησις εἶναι πηγὴ τῆς γνώσεως ἄγει κατ' εὐθεΐαν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Πρωταγόρου, καθ' ἣν «πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος, ὅποια φαίνεται ἐκάστω τὰ πράγματα, τοιαῦτα καὶ εἶναι ἐκάστω» (152 A). Ἡ δοξασία αὕτη συνάδει πρὸς τὸ δόγμα τῶν Ἡρακλειτεῶν, ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ πάγιον καὶ μόνιμον οὐδ' ἔχει σταθερὰν ἰδιότητα, ἀλλὰ πάντα ἐκ τῆς ἀναπάλλσεως καὶ κινήσεως καὶ τῆς πρὸς ἄλληλα μείξεως γίνονται, ἐνῶ ἡμεῖς ἐσφαλμένως λέγομεν περὶ αὐτῶν ὅτι εἰσὶν (ἔχουσι σταθερὰν ὑπαρξιν): «ἐκ δὲ δὴ φορᾶς τε καὶ κινήσεως καὶ κράσεως πρὸς ἄλληλα γίνονται πάντα ἃ δὴ φαμέν εἶναι, οὐκ ὀρθῶς προσαγορεύοντες» (152 D).

Πάντα λοιπὸν μεταβάλλονται καὶ εἶναι ἀποτέλεσμα κινήσεως. Καί, ἵνα ἐπὶ παραδειγμάτων εἴπωμεν, τὸ θερμὸν καὶ τὸ πῦρ εἶναι προϊόντα κινήσεως καὶ τριβῆς (153 A)· ὡσαύτως τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν καὶ πᾶν ὅ,τι ὀνομάζεται χρῶμα, δὲν ὑφίσταται οὔτε ἐκτὸς τῶν ὀφθαλμῶν οὔτε ἐντὸς αὐτῶν, οὔτε ἔχει ὠρισμένην θέσιν οὔτε εἶναι σταθερόν, ἀλλ' εὐρίσκεται ἐν τῇ ὁδῷ τῆς γενέσεως, τουτέστι σχηματίζεται ἐκ τῆς ἐπαφῆς καὶ προστριβῆς τῶν ὀφθαλμῶν μετὰ τῶν καταλλήλων νὰ προσβάλλωσι (νὰ ἐπενεργῶσιν ἐπ') αὐτοὺς πραγμάτων. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς χρῶμα δὲν εἶναι οὔτε τὸ προσβάλλον (τὸ ἐπενεργοῦν ἐπὶ) τοὺς ὀφθαλμοὺς οὔτε οἱ προσβαλλόμενοι (οἱ ὑφιστάμενοι τὴν ἐπενέργειαν) ὀφθαλμοί, ἀλλὰ μέσον τι μετὰ ἀμφοτέρων, ὅπερ ἔχει ἰδιαιτέραν μορφήν παρ' ἐκάστω (153 E). Ἐκαστὸν χρῶμα φαίνεται εἰς ἕκαστον ἄλλο, διότι καὶ τὸ ἐπιδρῶν πρᾶγμα καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ διατελοῦσιν αἰεὶ μεταβαλλόμενοι· πρὸς δὲ τούτοις τὸ ὑφιστάμενον τὴν ἐπίδρασιν ὑποκείμενον (ἐπομένως καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ του) διαφέρει οὐχὶ μόνον τῶν ἄλλων ἀλλ' ἀκόμη καὶ ἑαυτοῦ, διότι καὶ ὁ ἄνθρωπος, ὅπως πάντα, μεταβάλλεται αἰεὶ καὶ οὐδέποτε εἶναι ὁμοῖος ἑαυτῷ (154 A).

Λοιπὸν ἀφοῦ καὶ τὰ ἀντικείμενα καὶ τὰ αἰσθανόμενα ὑποκείμενα ὑφίστανται ἀδιάλειπτον μεταβολήν, ἔπεται ὅτι καὶ τὰ ἐκ τῆς ἐπιμειξίας αὐτῶν προερχόμενα αἰσθήματα εἶναι ὡσαύτως ἀσταθῆ καὶ μεταβλητά, ἀνάλογα πρὸς τὴν ἐκά-

στοτε κατάστασιν τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου. Τοιοῦτοτρόπως κρατοῦσιν αἰεὶ καὶ δεσπόζουσιν ἐν πᾶσι καὶ πανταχοῦ ἀέναοι μεταβολαί, κινήσεις καὶ σχέσεις (σχετικότητες).

Ἄλλ' ἄς ἴδωμεν νῦν τί ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ταῦτα ἐδογματίζον κατὰ τὸν Πλάτωνα οἱ λεγόμενοι Ἡρακλείτειοι, ἔτι δὲ καὶ ὁ Πρωταγόρας. Μαρτυρεῖ λοιπὸν ὁ φιλόσοφος ὅτι ἐκεῖνοι ἐγνωμάτευον τὰ ἐξῆς :

Ἄρχῃ δέ, ἐξ ἧς καὶ ἂ νῦν δὴ ἐλέγομεν πάντα ἤρτηται, ἦδε αὐτῶν, ὡς τὸ πᾶν κινήσεις ἦν καὶ ἄλλο παρὰ τοῦτο οὐδέν, τῆς δὲ κινήσεως δύο εἶδη, πλήθει μὲν ἄπειρον ἐκάτερον, δύναμιν δὲ τὸ μὲν ποιεῖν ἔχον, τὸ δὲ πάσχειν· ἐκ δὲ τῆς τούτων ὁμιλίας τε καὶ τρίψεως πρὸς ἀλληλα γίνεται ἔκγονα, πλήθει μὲν ἄπειρα, δίδυμα δέ, τὸ μὲν αἰσθητόν, τὸ δὲ αἰσθησις, αἰεὶ συνεκπίπτουσα καὶ γεννωμένη μετὰ τοῦ αἰσθητοῦ (156 A).

Πρὶν ἐλθωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν καθ' ἕκαστα, προσῆκον εἶναι νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι παρίσταται ἀνάγκη ὅπως ἐπιστήσωμεν συντονωτάτην τὴν προσοχήν, διότι τὰ ἐφεξῆς λεγόμενά τε καὶ νοούμενα ἐνέχουσιν ἱκανὰς δυσχερείας, αἷτινες εἶναι εὐκόλον νὰ ὀδηγήσωσιν, ὅπως καὶ ὠδήγησαν, εἰς παρανοήσεις καὶ πλάνους.

Ἄρχῃ πάντων κατὰ τοὺς Ἡρακλειτεῖους εἶναι, λέγει, ἦδε : τὸ πᾶν κινήσεις ἦν . . . Ἡ σειρά τοῦ λόγου ἀπῆται ἀνεξάρτητον πρότασιν δηλοῦσαν τὴν ἄμεσον καὶ ἀπ' εὐθείας ἀπόφανσιν τῶν εἰσηγητῶν τῆς ἀρχῆς ἐκείνης, καθ' ἣν τὸ πᾶν ἐστὶ κινήσεις. Ἄλλ' ἡ σύνταξις ἐγένετο κατὰ τὸ νοούμενον, διότι τὰ προηγούμενα ἰσοδυναμοῦσι πρὸς τὴν πρότασιν : τιθέμενοι ἀρχήν, ἐξ ἧς . . . , ἔλεγον ὡς τὸ πᾶν κινήσεις ἦν . . . "Ἐλαβε δὲ τὸ ῥῆμα τῆς εἰδικῆς προτάσεως χρόνον παρατατικὸν (ἦν) ἀντὶ τοῦ προσδοκωμένου ἐστί, ἵνα δηλώσῃ ὅτι ἡ ἀρχὴ εἶναι ἀναρχος καὶ αἰδίος, οὐχὶ δὲ μόνον ἐνεστῶσα. Παραπλησίως καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐξέφραζεν, ὡς γνωστόν, τὴν αἰδίον οὐσίαν διὰ τοῦ περιφήμου ὄρου τί ἦν εἶναι. Ἄλλὰ καὶ ἄλλος συνέτρεχε λόγος τῆς χρήσεως τοῦ παρατατικοῦ. Θεωρῶν δηλαδή, ὡς εἶδομεν, ὁ Πλάτων τὰς Ἡρακλειτεῖους δοξασίας ὡς μύθους ἦτο εὐλογον νὰ μνημονεύῃ αὐτάς ἐν μορφῇ μύθων, ἤρχοντο δὲ συνήθως οἱ μῦθοι τῆς διηγήσεως κατὰ χρόνον παρατατικὸν (π.χ. ἦν ποτε χρόνος).

Τὸ ὄνομα κινήσεις εἶναι ἰσοδύναμον πρὸς τὸ κινούμενον, ἡ δὲ ῥῆσις τὸ πᾶν ἦν κινήσεις σημαίνει ὅ,τι καὶ τὸ πᾶν ἦν κινούμενον, τουτέστι τὰ πάντα κινοῦνται, οὐχὶ δὲ ὅτι μόνον κινήσεις ὑπάρχουσιν.

"Ὅτι αἱ λεγόμεναι κινήσεις νοοῦνται ὑπ' αὐτῶν ὡς ἀχώριστοι ἀπὸ τῶν κινουμένων, συνάγομεν πολλαχόθεν· 1ον) γίνεται λόγος (156 A) περὶ ὁμιλίας καὶ τρίψεως κινήσεων, ἀλλ' αἱ τρίψεις θὰ ἦσαν ἀδύνατοι ἄνευ τινῶν σωμάτων, τουτέστι σωμάτων, μορίων, ἀτόμων· 2ον) ἀπαιτεῖται κατωτέρω (156 D), ἵνα πρὸς τὸ

ἄμμα πλησιάζωσι σύμμετρα, ἀλλὰ σύμμετρα εἶναι μόνον τὰ σώματα, σωμάτια ἢ μόρια, καθὰ δὴ τοῦτο λέγεται ἀλλαχοῦ ῥητῶς. Πβλ. Τίμ. 67 C : ὄψει ξύμμετρα μόρια. Μέν. 76 D ἀπορροή, σχημάτων (μορίων) . . . ὄψει σύμμετρος. 3ον) Τὰ ἐκ τῆς τριβῆς προερχόμενα δίδυμα ἐνεργοῦσι κατὰ τρόπον ἀπαιτοῦντα σώματα, πράγματα. Οὕτως ἡ μὲν ὄψις προσποιεῖ εἰς τὸν ὀφθαλμὸν τὴν ὀπτικήν ἐνέργειαν, ἡ δὲ λευκότης παρίζει εἰς τὸν λίθον, τὸ ξύλον καὶ τὰ τοιαῦτα τὸ οἰκεῖον χρῶμα (156 D). Καθόλου δ' εἰπεῖν ὁμολογεῖται ὅτι πρὸς γένεσιν τῶν αἰσθήσεων ἀπαιτοῦνται πλὴν τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων (κατ' ἀκολουθίαν πλὴν τῶν αἰσθανομένων) καὶ πράγματα, ἀντικείμενα, ἅτινα χαρακτηρίζονται ὡς ξυγγενῶντα (156 E). 4ον) Διαστέλλονται τὰ ταῦτα πάντα ἀπὸ τῆς κινήσεως αὐτῶν (ἄλλα τὰ πράγματα καὶ ἄλλαι αἱ κινήσεις) (156 C).

Ἐκ τούτων πάντων καταφαίνεται ὅτι οἱ Ἑρακλείτειοι, περὶ ὧν λέγει ἐν ταῦθα ὁ Πλάτων, δὲν ἐνόουν τὴν κίνησιν καθ' ἑαυτὴν, ἄνευ κινουμένων σωμάτων. Καὶ ἀληθεύει μὲν ὅτι ἐπεθύμουν νὰ ἐκβάλωσι πανταχόθεν τὸ εἶναι (τὸ εἶναι πανταχόθεν ἐξαιρετέον) καὶ νὰ καταλίπωσι μόνον τὸ γίνεσθαι (157 B)· πλὴν ὁμοίως δὲν κατώρθουν νὰ ἀπαλλαγῶσι τῆς συνηθείας· ὑπέκοντες εἰς τὴν τύραννον χρῆσιν παρεδέχοντο λεληθότως καὶ σιωπηρῶς τὰ σώματα, τὰ πράγματα, τὰς οὐσίας ὡς φορεῖς τῆς κινήσεως. Περαιτέρω ἐχώρησαν ἄλλοι, Ἑρακλείτειοι καὶ αὐτοί, ἀλλὰ πῶς νεώτεροι (οἱ περὶ τὸν Κρατύλον), οἵτινες, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἤρ-
νοῦντο ἀντικρυσ τὰς οὐσίας.

Ἐδέχοντο λοιπὸν οἱ Ἑρακλείτειοι ἐκεῖνοι καὶ κίνησιν καὶ κινούμενα· ἐφρό-
νουν δέ, ὡς καὶ οἱ Ἀτομικοί, ὅτι ἐκ τῶν σωμάτων πάντων, εἴτε ἐμψύχων εἴτε ἀψύχων, ἐξέρχονται ἄτομα, μόρια, ἅτινα κινοῦνται· εἶναι δὲ ἡ κινήσεις αὐτῶν δι-
τῆ (τῆς δὲ κινήσεως δύο εἶδη), ἡ μὲν ἑτέρα ἐνεργητικὴ (τὸ μὲν ποιεῖν ἔχον), ἡ δὲ ἄλλη παθητικὴ (τὸ δὲ πάσχειν ἔχον). Ἀμφότεραι αἱ κινήσεις ἀνήκουσιν εἰς πάντα τὰ ἄτομα. Ἐπειδὴ δὲ τὰ κινούμενα ἄτομα εἶναι κατ' ἀριθμὸν ἄπειρα, λέ-
γεται εὐλόγως ὅτι ἐκάτερον τῶν εἰδῶν τῆς κινήσεως εἶναι κατὰ τὸ πλῆθος ἄπει-
ρον (πλήθει ἄπειρον). Ὑπάρχουσιν ἄρα ἐν τῷ κόσμῳ ἄπειρα ἄτομα, ἕκαστον δ' αὐτῶν ἔχει μίαν μὲν κίνησιν ἐνεργητικὴν, μίαν δὲ παθητικὴν. Διὰ τῆς κινήσεως τῶν ἀτόμων τελεῖται ἡ συνάντησις αὐτῶν (τὸ πῶς ἀκριβέστερον αὕτη γίνεται, θὰ ἴδωμεν ὀλίγω ὕστερον) καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἐπαφὴ καὶ προστριβὴ πρὸς ἀλληλα (ὁμίλια καὶ τρίψις πρὸς ἀλληλα).

Εἰ καὶ μὴ τι συναφὲς λέγεται, φαίνεται ὅτι ἡ τε ἐνεργητικὴ καὶ ἡ παθη-
τικὴ κινήσεις ὑπάρχουσιν ἀρχῆθεν ἐκάστῳ ἀτόμῳ μόνον λανθάνουσαι (δυνάμει), μεταβαίνει δὲ ἡ ἑτέρα ἐκείνων εἰς τὴν ἐνέργειαν (καθίσταται ἐνεργὸς) ἀναλόγως τῆς φύσεως τοῦ μεθ' οὗ θὰ συνενωθῆ ἀτόμου, ὅπερ καὶ αὐτό, ἐννοεῖται, ἔχει ὡσαύτως ἐνεργητικὴν καὶ παθητικὴν κίνησιν. Τὰ εἰς ἐπαφὴν δηλαδὴ μέλλοντα νὰ ἔλθωσιν ἄτομα ἔχουσιν ἕκαστον δυνάμει ἀμφότερα τὰ εἶδη τῆς κινήσεως, ἀλλὰ κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἐπαφῆς καὶ προστριβῆς, (ἥτις ἐχαρακτηρίσθη ἤδη ὡς ὁμι-
ΙΩΑΝΝΙΝΟΥ 2006

λα και τρίψις), καθιστῶσιν ἐνεργόν (ἐνεργεία) τὴν ἑτέραν τῶν κινήσεων, τὸ μὲν ἕτερον ἄτομον τὴν ἐνεργητικὴν, τὸ δὲ ἄλλο τὴν παθητικὴν κίνησιν. Ἐνταῦθα παρατηρητέον ὅτι ἡ συνάντησις καὶ προστριβὴ τῶν ἀτόμων, «ἢ ὁμιλία καὶ τρίψις», νοεῖται ὡς παρεμφερῆς πρὸς τὴν ἔνωσιν ἑτερογενῶν ζώων, ἄρρενος καὶ θήλεος. Ὅπως τὰ τελευταῖα ταῦτα, οὕτω καὶ τὰ ἄτομα συνέρχονται μετ' ἀλλήλων, τῆς δὲ συνόδου ἐπακολουθήμα εἶναι ἡ γέννησις (ἐκ τῆς τούτων ὁμιλίας καὶ τρίψεως γίνεταί ἐκγονα (156 A), πβλ. καὶ τὰ κατωτέρω (156 D) : (τὸ κινούμενον) τὴν κίνησιν ἴσχει καὶ οὕτω δὴ γεννᾶ . . .).

Συνέρχονται λοιπὸν τὰ ἄτομα καὶ συνερχόμενα γεννῶσιν οἶονεὶ τέκνα (ἐκγονα) ἄπειρα κατ' ἀριθμὸν σωμάτια (ἄτομα), ἅτινα ὅμως διακρίνονται κατὰ ζεύγη, καὶ εἶναι τρόπον τινὰ δίδυμα. Ἐκ τῶν διδύμων τὸ μὲν ἕτερον λέγεται αἰσθητὸν τὸ δὲ ἄλλο αἰσθησις· ἀμφοτέρω συνεξέρχονται καὶ γεννῶνται ὁμοῦ (συνεκπίπτουσι καὶ γεννῶνται) ἐκ τῶν εἰς ὁμιλίαν καὶ προστριβὴν ἐλθόντων ἀτόμων.

Ἐξήγησις (τοῦ πρόσθεν σελ. 5 παρατεθέντος κειμένου). Ἡ ἀρχή, ἐξ ἧς προῆλθον καὶ ἐκεῖνα, περὶ τῶν ὁποίων μόλις πρὸ ὀλίγου ἐκάμνομεν λόγον, εἶναι ἡ ἐξῆς· τὰ πάντα εἶναι κινήσεις καὶ ἐκτὸς αὐτῆς δὲν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο. Ἄλλ' ἡ κινήσις ἔχει δύο εἴδη, ἐκ τῶν ὁποίων ἑκάτερον κατὰ μὲν τὸ πλῆθος (τὸ ποσὸν) εἶναι ἄπειρον, δύναμιν δ' ἔχει τὸ μὲν ἐν ἐνεργητικὴν τὸ δὲ ἄλλο παθητικὴν. Ἀπὸ δὲ τὴν ἐπαφὴν καὶ προστριβὴν τούτων γεννῶνται τέκνα (ἐκγονα) ἄπειρα μὲν κατ' ἀριθμὸν ἀλλὰ δίδυμα, ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ αἰσθητὸν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ αἰσθησις· ἡ αἰσθησις πάντοτε συνεξέρχεται καὶ γεννᾶται ὁμοῦ μετὰ τοῦ αἰσθητοῦ.

Καὶ ἤδη ἐρωτᾶται τί εἶναι τὰ δύο ταῦτα, τί αἰσθησις καὶ τί αἰσθητὸν. Τὴν ἀπάντησιν παρέχουσι τὰ εὐθὺς ἐπόμενα.

Αἱ μὲν οὖν αἰσθήσεις τὰ τοιαῦτα ἔχουσιν ὀνόματα, ὄψεις τε καὶ ἀκοαὶ καὶ ὀσφρήσεις καὶ ψύξεις τε καὶ καύσεις . . . . ἀκοαῖς δὲ ὡσαύτως φωναὶ καὶ ταῖς ἄλλαις αἰσθήσεσι τὰ ἄλλα αἰσθητὰ ξυγγενῆ γιγνόμενα (156 B).

Αἰσθήσεις εἶναι ὅ,τι πρόσθεν (156 B) ἐλέχθη περιληπτικῶς αἰσθησις. Ἐρμηνεύων αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς τὴν λέξιν αἰσθήσεις παρατηρεῖ ὅτι αὗται εἶναι ὄψεις (= ὀράσεις), ἀκοαί, ὀσφρήσεις, ψύξεις καὶ καύσεις, πρὸς δ' ἔτι λῦπαι, ἐπιθυμίαι καὶ ἄλλαι πολλαί, ἐξ ὧν ἄλλαι μὲν ἔχουσιν ὄνομα ἄλλαι δὲ, αἱ πλειότεραι, δὲν ἔχουσι. Πᾶσαι αὗται αἱ λεγόμεναι αἰσθήσεις δὲν εἶναι προφανῶς ἐσωτερικά τινά, ψυχικά φαινόμενα, ἀλλ' ἐξωτερικά ἀντικείμενα (σωμάτια, ἄτομα ¹),

1) Ὅτι πράγματι πρόκειται περὶ ἀτόμων, γίνεται καταφανὲς ἐκ χωρίων Πλατωνικῶν (Τίμ. 67 C), εἰς ὃ θὰ ἐπανέλθωμεν ὕστερον ἐν οἰκείῳ τόπῳ (πβλ. καὶ Μεν. 76 D)· ἐκεῖ ὡς τῇ ὄψει σύμμετρα (δηλαδὴ ἐπενεργοῦντα ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς) χαρακτηρίζονται ὁδητῶς τὰ ἄτομα, «ὄψει ξύμμετρα μόρια».

ἄτινα, ὡς θὰ ἐξηγηθῆ κατωτέρω, ἐπενεργοῦντα ὡς κινητικαὶ δυνάμεις ἔρχονται εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὰ οἰκεῖα αἰσθητήρια ὄργανα καὶ διεγείρουσιν αὐτά, μᾶλλον δὲ προστρίβονται μετ' αὐτῶν καὶ τοιουτοτρόπως γεννῶσι τὰς αἰσθήσεις ὡς ἐσωτερικὰ πλέον καὶ (καταχρηστικῶς θὰ ἐλέγομεν) ψυχικὰ φαινόμενα, τουτέστιν ὡς αἰσθήσεις καὶ αἰσθήματα ¹. Εἶναι δὲ προσοχῆς ἄξιον ὅτι μετὰ τῶν αἰσθημάτων συγκαταλέγονται καὶ τὰ συναισθήματα ².

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν αἰσθήσεων (τῆς αἰσθήσεως). Ἄλλὰ τί εἶναι ἄρα γε τὸ αἰσθητόν; Τοῦτο καὶ αἱ αἰσθήσεις εἶναι ἕκγονα δίδυμα τῶν αὐτῶν κινήσεων, γεννῶνται ὁμοῦ, διὸ καὶ καλοῦνται ὁμόγονα. Κατ' ἀκολουθίαν τὰ διάφορα εἶδη τοῦ αἰσθητοῦ γεννῶνται ὁμοῦ μετὰ τῶν εἰδῶν τῶν αἰσθήσεων. Εἶδη δὲ τοῦ αἰσθητοῦ εἶναι χρώματα παντοῖα ὁμόγονα πρὸς τὰς παντοίας ὄψεις· ὡσαύτως εἶναι φωναὶ ὁμόγονοι πρὸς τὰς ἀκοάς, ὡς καὶ παντοῖα ἄλλα αἰσθητὰ ὁμόγονα πρὸς ἄλλας αἰσθήσεις. Τὰ διάφορα δηλαδή αἰσθητὰ (χρώματα, φωναὶ καὶ λοιπὰ) εἶναι ὁμόχρονα πρὸς τὰς ἀντιστοίχους αἰσθήσεις (ὄψεις, ἀκοάς καὶ ἄλλα).

Εἶναι εὐνόητον ὅτι τὰ δίδυμα προϊόντα τῶν κινήσεων θὰ χρησιμεύσωσιν ὡς δυνάμεις διεγερτικαὶ καὶ ὄργανα συνεργὰ πρὸς παραγωγὴν τοῦ αἰσθήματος· ἡ μὲν αἴσθησις θὰ ἐπενεργήσῃ ἐπὶ τὸ οἰκεῖον αἰσθητήριον ὄργανον, τὸ δ' αἰσθητόν θὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τὸ σύμμετρον ἀντικείμενον.

¹ *Ἐξήγησις.* Λοιπὸν αἱ μὲν αἰσθήσεις ἔχουσι δι' ἡμᾶς τὰ ἐξῆς ὀνόματα: ὀράσεις καὶ ἀκοαὶ καὶ ὀσφρήσεις, ψύξεις καὶ καύσεις, ἡδοναὶ καὶ λῦπαι, ἐπιθυμίαι καὶ φόβοι καὶ ἄλλαι, ἄπειροι μὲν κατ' ἀριθμὸν αἱ μὴ ἔχουσαι ὄνομα, πολυἀριθμοὶ δὲ αἱ ἔχουσαι. Ἀφ' ἐτέρου τὸ εἶδος (ἢ κατηγορία) τῶν αἰσθητῶν γεννᾶται ὁμοῦ (συγχρόνως καὶ ἐκ παραλλήλου) μετὰ ἐκάστης ἐξ αὐτῶν (τῶν αἰσθήσεων)· ὁμοῦ δηλαδή μετὰ τῶν ποικίλων ὀψεων (ὀράσεων) γεννῶνται τὰ ποικίλα χρώματα, ἐπ' ἴσης δὲ μετὰ τῶν ἀκοῶν γεννῶνται αἱ φωναὶ καὶ μετὰ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων γεννῶνται τὰ ἄλλα αἰσθητὰ τὰ ἔχοντα συγγένειαν πρὸς ἐκείνας (αἰσθητὰ ἀντίστοιχα καὶ συγγενῆ πρὸς τὰς αἰσθήσεις).

Πῶς γεννῶνται αἱ εἰρημέναι κινήσεις, ποίαν ἔχουσιν ἐπίδρασιν, καὶ τί τέλος παράγουσι, ταῦτα πάντα θὰ δείξῃ ἡμῖν ἡ συνέχεια τοῦ κειμένου, εἰς ἣν ἤδη μεταβαίνομεν.

1) Οὕτω διὰ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος (αἰσθήσεις) καλοῦνται οὐ μόνον αἱ ἐξωθεν δυνάμεις αἱ ἐπενεργοῦσαι ἐπὶ τὰ αἰσθητήρια ὄργανα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐκ τῆς προσαλλήλου ἐπιμειξίας αὐτῶν προκύπτοντα, αἰσθήσεις καὶ αἰσθήματα.

2) Ὅρα ὅτι ταῦτα, αἰσθήματα καὶ συναισθήματα, (ὡς καὶ αἱ κυρίως λεγόμεναι αἰσθήσεις) δὲν διακρίνονται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος γλωσσικῶς, ἀλλ' ἀμφότερα καλοῦνται ὡσαύτως αἰσθήσεις.

. . . ταῦτα πάντα μὲν, ὡς περὶ λέγομεν, κινεῖται, τάχος δὲ καὶ βραδυτῆς ἐνὶ ἐν τῇ κινήσει αὐτῶν. "Ὅσον μὲν οὖν βραδύ, ἐν τῷ αὐτῷ καὶ πρὸς τὰ πλησιάζοντα τὴν κίνησιν ἴσχει καὶ οὕτω δὴ γεννᾶ, τὰ δὲ θάττον γεννώμενα οὕτω δὴ θάττω ἐστίν. Φέρεται γὰρ καὶ ἐν φορᾷ αὐτῶν ἡ κίνησις πέφυκεν.

Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν ὅτι ὁ ἡμέτερος ἐπιφανῆς Πλατωνιστῆς Δημ. Μωραΐτης προσκρούσας εἰς πολλά, ἀπεφῆνατο ὅτι τὸ μέρος τὸ ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ ὅσον καὶ τελευτῶν εἰς τὸ θάττω ἐστίν, εἶναι ἀλλότριον τοῦ Πλάτωνος καὶ πρέπει νὰ ὀβελισθῇ. Σφάλλονται, λέγει, οἱ ἐρμηνευταὶ οἱ ὑπολαβόντες ὅτι τὰ μὲν τῶν κινουμένων ἔχουσι μόνιμον ταχύτητα τὰ δὲ μόνιμον βραδύτητα. Πρὸς δ' ἔτι εὐρίσκει ἄτοπον ὅτι λέγεται τὴν κίνησιν ἴσχει καὶ ἐρωτᾶ «πῶς ἠδύνατο νὰ εἴπη «τὴν κίνησιν ἴσχει», τὸ αἰεὶ κινούμενον; δὲν ἠδύνατο καὶ ἄνευ ἐπισχέσεως νὰ γεννήσῃ;» (Πλάτων I, 208). Καὶ ἄλλα τινὰ ἐπάγεται ἐπιχειρήματα συναφῆ πρὸς τὰ λεχθέντα, ἅτινα πάντα θὰ διευκρινηθῶσιν ἐκ τῶν ἐφεξῆς ῥηθησομένων. Ἡδη παρατηροῦμεν ὅτι ἀδυνατοῦμεν νὰ συμφωνήσωμεν κατὰ πάντα πρὸς τὴν γνώμην τοῦ ἀειδίμου σοφοῦ ἀνδρός. Ὁρθῶς ἐλέχθη ὅτι δὲν πρόκειται διάκρισις τις μονίμου ταχύτητος καὶ μονίμου βραδύτητος· διότι ῥητῶς λέγεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὅτι πάντα κινοῦνται «τάχος δὲ καὶ βραδυτῆς ἐνὶ ἐν τῇ κινήσει αὐτῶν», τουτέστι πάντα τὰ ἄτομα κινοῦνται καὶ δὴ καὶ οὕτως, ὥστε ἕκαστον αὐτῶν ἔχει ἀμφοτέρωθεν τὰ εἶδη τῆς κινήσεως, τὴν τε ταχύτητα καὶ τὴν βραδύτητα· εἶναι δὲ καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ εὐνόητον καὶ ἐκ τῶν ἐπομένων γίνεται σαφέστερον ὅτι ἀμφοτέρωθεν τὰ εἶδη τῆς κινήσεως ἐνυπάρχουσιν ἐν ἑκάστῳ ἀτόμῳ, ἀλλ' ὑπάρχουσι μόνον δυνάμει, μεταβαίνει δὲ τὸ ἕτερον αὐτῶν (τῶν εἰδῶν τῆς κινήσεως) ἐκάστοτε εἰς τὴν ἐνέργειαν κατὰ τὰς περιστάσεις (ἄλλοτε γίνεται ἐνεργὸς ἢ ταχύτης καὶ ἄλλοτε ἢ βραδύτης). Κατὰ παραπλήσιον τρόπον ἕκαστον ἄτομον ἔχει τὴν τε ἐνεργητικὴν καὶ τὴν παθητικὴν κίνησιν, τουτέστιν ἀμφοτέρωθεν τὰ εἶδη τῆς κινήσεως, πλὴν μόνον δυνάμει (δύναμιν δὲ τὸ μὲν ποιεῖν ἔχον, τὸ δὲ πάσχειν) (156 A), μεταβαίνει δὲ τὸ ἕτερον τῶν εἰδῶν εἰς ἐνέργειαν κατὰ τὰς περιστάσεις (ἄλλοτε γίνεται ἐνεργὸς ἢ ἐνεργητικὴ κίνησις καὶ ἄλλοτε ἢ παθητικὴ). Τίνες εἶναι αἱ περὶ τῶν ὁ λόγος περιπτώσεις θὰ λεχθῇ ἐν τοῖς ἐξῆς.

Ἄλλὰ πρὸς τὴν ἐνστασιν ὅτι δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἐπίσχεσις τῆς κινήσεως, διότι αὕτη εἶναι ἀτελεύτητος, παρατηροῦμεν ὅτι, καὶ ἂν ἀκόμη πρὸς ἐρμηνείαν τῆς γεννήσεως ἔπρεπε τὰ ἄτομα νὰ συνέλθωσι καὶ ἂν ἀπρητεῖτο ποιά τις ἐπίσχεσις τῆς κινήσεως, πάλιν ἢ τοιαύτη ἐπίσχεσις δὲν θὰ ἦτο κατ' οὐσίαν καὶ ἐν τῇ πραγματικότητι παῦσις τῆς κινήσεως· διότι κατ' ἐκείνην (τὴν ἐπίσχεσιν) τὰ ἄτομα ὑφίστανται τρίψιν πρὸς ἀλληλα (156 A), ἢ δὲ προσάλληλος τριβὴ τῶν ἀτόμων τί ἄλλο εἶναι ἢ κίνησις; Πλὴν ὅμως δὲν πρόκειται τὸ παράπαν περὶ ἐπισχέσεως· διότι ἴσχει τὴν κίνησιν δὲν σημαίνει τὸ ἐπέχει, διακόπτει τὴν κίνησιν ἀλλὰ πᾶν τούναντίον τὸ κρατεῖ, διατηρεῖ, ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχῃ τὴν κίνησιν. Πβλ. κατωτέρω 198 A «τὸ τοίνυν πάλιν ἢν ἂν βούληται τῶν ἐπιστημῶν θηρεῦειν καὶ λαβόντα ἴσχειν . . . .», ἔνθα τὸ ἴσχειν τὴν ἐπιστήμην σημαίνει τὸ κρατεῖν, διατηρεῖν τὴν

ἐπιστήμην. Πβλ. καὶ Σοφ. Τραχ. 138 «εἰ ταύταν . . . γνώμαν ἴσχεις» = ἐὰν ἐξακολουθῆς νὰ ἔχῃς ταύτην τὴν γνώμην.

Πρὸς δὲ τὸ λεγόμενον ὅτι «ὄλος ὁ λόγος μέχρι τοῦ «θάττω ἐστίν» εἶναι τι τερατῶδες σύμφυρμα κακοεπείας καὶ παραλογίας», πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡμεῖς γε οὐδεμίαν βλέπομεν ἀτοπίαν ἢ παραλογίαν. Ἐκ τοῦ ἐναντίου βλέπομεν καὶ ἴσως βλέπομεν διαυγῶς, ὅτι ἄνευ τῆς ὀβελιζομένης ταύτης περιόδου τὰ εὐθὺς ἀκολουθοῦντα θὰ ἦσαν ἀδιανόητα. Ἐπειτα δὲ πῶς νὰ κηρύξωμεν ὀβελιστέον μέρος τοῦ κειμένου, ὅπερ παρεδόθη ἡμῖν ὑπὸ πάντων τῶν χειρογράφων ;

Πρὸς δ' ἔτι ἐλέχθη ὅτι οἱ Ἑρακλείτειοι «δὲν διέστελλον διάφορα εἶδη κινήσεως ἀλλ' εἶχον ἐν νῶ μόνον τὸ κύριον εἶδος, τὴν φορὰν» καὶ ὅτι κατωτέρω (181 C) ἀναγκάζονται νὰ ὁμολογήσωσι δύο κινήσεις. Εἶναι δ' ὅμως φανερόν ὅτι οἱ Ἑρακλείτειοι παρεδέχοντο δύο εἶδη κινήσεως, πρῶτον μὲν τὴν ταχύτητα καὶ τὴν βραδύτητα (τάχος καὶ βραδυτής ἐνι ἐν τῇ κινήσει), δεύτερον δὲ τὴν ἐνεργητικὴν καὶ τὴν παθητικὴν κίνησιν (156 A). Ἄλλ' ὁ Σωκράτης κακίζει αὐτοὺς (181 C κ. ἐξ.) δι' ἄλλο τι, διότι δὲν διέγνωσαν ὅτι πλὴν τῆς κατὰ τόπον κινήσεως ὑπάρχει καὶ ἡ ἐσωτερικὴ κίνησις, καθ' ἣν τὸ πρᾶγμα, καίπερ μένον ἐν τῷ αὐτῷ (τόπῳ), ἀλλοιοῦται (γίνεται ἐκ λευκοῦ μέλαν, ἐκ μαλακοῦ σκληρόν κλπ.).

Ἴνα ταῦτα πάντα διευκρινηθῶσιν, ἐπάναγκες νὰ ἴδωμεν ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὴν κίνησιν καὶ τὴν ἐκ ταύτης προκύπτουσαν γέννησιν (τῶν διδύμων). Εἶδομεν ἐν τοῖς πρόσθεν ὅτι κατὰ τοὺς Ἑρακλείτειους ἐκ πάντων τῶν πραγμάτων ἀπολύονται ἀπορροαί, ἄτομα κινούμενα. Τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει εἰς τε τὰ ἀντικείμενα τῆς αἰσθήσεως (τὰ αἰσθητὰ) καὶ εἰς τὰ αἰσθανόμενα ὑποκείμενα. Ἐξ ἀμφοτέρων δηλαδὴ ἐξέρχονται ἄτομα, ἅτινα κινοῦνται καὶ κινούμενα συναντῶσιν ἀλλήλα. Ἄλλ' εἶναι φανερόν ὅτι ἡ ἀπόστασις αἰσθητῶν καὶ αἰσθανομένων εἶναι ἄλλοτε ἄλλη· ἀπέχουσι ταῦτα ἀλλήλων ἄλλοτε μὲν πλειότερον ἄλλοτε δὲ ὀλιγώτερον, ἄλλοτε δὲ οὐδαμῶς ἢ σχεδὸν οὐδαμῶς, ὅπερ τελευταῖον συμβαίνει ἐπὶ τῆς ἀφῆς καὶ τῆς γεύσεως (τότε τὸ αἰσθανόμενον ἄπτεται τοῦ αἰσθητοῦ). Ἀνάλογος δὲ τῆς ἀποστάσεως εἶναι ἡ κίνησις τῶν ἀπολυομένων ἀτόμων· ὅσῳ μείζων ἡ ἀπόστασις, τοσοῦτω ταχύτερα ἡ κίνησις ¹.

Ὅπως ὅμως ἔχει παραδοθῆ τὸ κείμενον (ὅσον μὲν οὖν . . . . τὰ δὲ γεννώμενα οὕτω θάττω ἐστὶ), οὐδεμία γίνεται διάκρισις τῶν κινήσεων· διότι λέγεται μὲν περὶ βραδείας κινήσεως, οὐδὲν δὲ περὶ ταχείας. Ἄλλ' οὕτω προκύπτουσι δύο

1) Περὶ τῆς διαφορῆς κατὰ τὰς ἀποστάσεις κινήσεως ποιεῖται λόγον ὁ ἀρχαῖος σχολιαστής, πλὴν ὅτι πρὸς τὴν ταχύτεραν ἢ βραδυτέραν κίνησιν συνάπτει τὴν ταχύτεραν ἢ βραδυτέραν αἰσθησιν. Ὑπὲρ τοιαύτης δ' ὅμως ἐκδοχῆς, ἣν φαίνεται ἀποδεξάμενος καὶ ὁ Stallbaum, οὐδὲν συνηγορεῖ· εἶναι ψιλὴ εἰκασία, καθ' ἣμᾶς ἀπίθανος.

δυσκολίαι· πρῶτον μὲν μένει τὸ ὅσον μὲν βραδὺ ἄνευ ἀποδόσεως, ἔπειτα δὲ ἀκολουθεῖ τὸ θάττω (θάττω ἐστὶ), ὅπου τὸ νόημα ἀπαιτεῖ ἀντίθετον λέξιν, τουτέστι τὸ βραδύτερα. Τὰς δυσχερείας ταύτας θέλων νὰ ἄρῃ παλαιότερος φιλόλογος, ὁ Cognarius, καὶ ἀποβλέπων εἰς τὸ ὀρθὸν νόημα ἐθεώρησε τὸ κείμενον ἐλλιπὲς καὶ συνεπλήρωσε γράψας μετὰ τὸ οὕτω δὴ τὰ ἐπόμενα [βραδύτερά ἐστὶ ὅσον δὲ αὐτὸ ταχύ, πρὸς τὰ πόρρωθεν τὴν κίνησιν ἴσχει καὶ οὕτω γεννᾶ, τὰ δὲ γεννώμενα οὕτω δὴ] θάττω ἐστὶ. Τῇ γνώμῃ ταύτῃ ἠκολούθησεν ὁ Hegmann, ὅστις ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Πλάτωνος συνεπλήρωσε τὸ κείμενον κατὰ τὸν εἰρημένον τρόπον. Ὁ δὲ Stallbaum ἐπήνεσε μὲν προσηκόντως τὴν εἰκασίαν ἐκείνην καὶ κατέλεξεν αὐτὴν εἰς τὰς principum criticorum ingenii dignas, ἀπεφήνατο δ' ὅμως ὅτι τὸ πλατωνικὸν νόημα δύναται νὰ ἀποκατασταθῇ δι' ἡπιωτέρου θεραπευτικοῦ τρόπου (leniore medicina). Ἀντὶ δηλαδή τῆς μακρᾶς περιόδου τοῦ Cognarius προέτεινε νὰ προστεθῇ πρὸ τοῦ γεννώμενα ἡ λέξις θάττων, ἥτοι νὰ γραφῆ «τὰ δὲ θάττων γεννώμενα οὕτω δὴ θάττω ἐστὶ», ὅπερ θὰ εἶναι οἶονεὶ τὸ ἐπόμενον εἰς τὸ ἐξυπακουόμενον «ὅσον δὲ ταχύ καὶ θάττων γεννᾶ»—τὰ θάττων γεννώμενα οὕτω δὴ θάττω ἐστὶ. Ἡ γνώμη τοῦ Stallbaum εἶναι εὐφυῆς καὶ παρέχει ποιάν τινα διέξοδον εἰς τὸ προκείμενον ἀδιέξοδον. Διότι, ὡς παρεδόθη τὸ κείμενον, εἶναι ἀνερμήνευτον, δεῖται δὲ προφανῶς διορθώσεως ¹.

Τὸ ὅσον δηλοῖ τὴν ἀναφορὰν (=καθ' ὅσον). Πβλ. ἄνωτ. 145 Α «ὅσον γέ με εἰδέναί». Ἐν τῷ αὐτῷ, δηλαδή τόπῳ. Οὕτω δὴ γεννᾶ, τουτέστι βραδύτερον, ὅπως καὶ ἡ κίνησις εἶναι βραδεῖα· τὰ δὲ θάττων γεννώμενα (κατὰ τὴν εἰρημένην διόρθωσιν), σημαίνει τὸ ἐνῶ, ὅμως (=δὲ) ὅσα γεννῶνται ταχύτερον . . .

Καθ' ὅσον λοιπὸν τὸ κινούμενον εἶναι βραδὺ (ὅπερ συμβαίνει ὅταν αἰσθητὸν καὶ αἰσθανόμενον εἶναι πλησίον), κατὰ τοσοῦτο κάμνει τὴν κίνησιν ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ καὶ πρὸς τὰ εὐρισκόμενα πλησίον (ἀφοῦ αἰσθητὸν καὶ αἰσθανόμενον ἄπτυνται ἀλλήλων), ἐπομένως γεννᾶ οὕτω δὲ (δηλαδή ἀναλόγως τῆς βραδείας κινήσεως, ἥτοι βραδέως)· ἐκ τοῦ ἐναντίου, καθ' ὅσον τὸ κινούμενον εἶναι ταχύ (ὅπερ γίνεται ὅταν αἰσθητὸν καὶ αἰσθανόμενον εἶναι ἐν ἀποστάσει), κινεῖται ἐν ἄλλῳ τόπῳ καὶ πρὸς ἀπωτέρω εὐρισκόμενα· κατ' ἀκολουθίαν γεννᾶ (τὰ δίδυμα οὐχὶ τὴν αἴσθησιν) ταχύτερον, τὰ δὲ οὕτω γεννώμενα εἶναι φυσικῶς τῷ λόγῳ ταχύτερα. Εἶναι δὲ τοιαῦτα (ταχύτερα), διότι μετακινοῦνται, μετατίθενται ἐν κενῷ χώρῳ, ἐνῶ ἐν τῇ ἐναντία περιπτώσει (ὅταν τὰ κινούμενα εὐρίσκωνται πλησίον καὶ ἄπτωνται ἀλλήλων), μὴ ὑπάρχοντος ἐπαρκοῦς κενοῦ, κινοῦνται δυσκόλως, βραδέως, διὸ καὶ γεννῶσι βραδέως, τὰ δὲ οὕτω γεννώμενα (δίδυμα) εἶναι βραδέα.

Οὕτω διὰ τῆς διακρίσεως δύο εἰδῶν κινήσεως (βραδυτέρας καὶ ταχυτέρας) τὰ πράγματα ἐρμηνεύονται καλῶς. Ἀλλ' οἱ νεώτεροι ἐκδόται, καταλείποντες τὸ κείμενον ἀμετάβλητον καὶ μίαν δεχόμενοι μόνον κίνησιν (τὴν βραδεῖαν) δὲν ἔχου-

1) Εἰρήσθω ὅτι τὴν συμπλήρωσιν τοῦ Cognarius ἀπεδέξατο καὶ ὁ Schleiermacher, ὅστις κατὰ ταύτην ἠρμήνευσε τὸ κείμενον ὀρθῶς.

σιν ἐπίγνωσιν τῶν δυσκολιῶν, εἰς ἃς ἐμπίπτουσι — δυσκολιῶν, ἃς ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν καὶ εἰς ἃς προσθετέα καὶ τρίτη, τουτέστιν ἡ ἐγκειμένη ἐν τῷ «φέρεται» «φορά». Φέρεται δηλαδὴ σημαίνει τὸ μεταφέρεται, μετατίθεται, καὶ ὀρθῶς μεταφράζεται ils sont portés et la translation est leur mouvement naturel (A. Diès) — it is carried to and its motion is from place to place (B. Jowett) — Denn es schwingt sich fort und darin besteht seine Bewegung (D. Apelt). Παραπλησίως μεταφράζουσι καὶ οἱ ἡμέτεροι ὁμοεθνεῖς, ἀκολουθοῦντες εἰς τοὺς ξένους καὶ μάλιστα τὸν Diès α.

Ἄλλ' ἐρωτῶντα οἱ οὕτω (ὀρθῶς) μεταφράζοντες, πῶς τὰ γεννώμενα (δίδυμα) εἶναι δυνατόν νὰ μεταφέρωνται, μετακινῶνται καὶ μάλιστα ταχέως, ἀφοῦ λείπει τὸ ἀπογρῶν κενόν ; καὶ λείπει διότι τὰ δίδυμα καὶ τὰ αἰσθητήρια ὄργανα εἶναι πλησίον καὶ ἄπτονται ἀλλήλων (τοῦτο συμβαίνει ἐπὶ τῆς ἀφῆς καὶ τῆς γεύσεως, ἐν μέρει δὲ καὶ τῆς ὁσφρήσεως). Πῶς συμβιβάζεται ἡ τοιαύτη θέσις πρὸς τὴν φορᾶν, τουτέστι τὴν μεταφορᾶν, τὴν κίνησιν ;

Ὅπως ἂν ἔχη, ἡμεῖς νομίζοντες ἀπαραίτητον τὴν διάκρισιν διττῆς κινήσεως καὶ προσέτι ἀποδεχόμενοι τὴν γνώμην τοῦ Stallbaum ὡς σφύζουσαν τὰ πράγματα, προβαίνομεν εἰς ἀνάλογον ἐρμηνείαν.

Ἐξηγήσεις : Πάντα ταῦτα, καθὰ παραδεχόμεθα, κινουῦνται, ἐν δὲ τῇ κινήσει αὐτῶν ὑπάρχει ταχύτης καὶ βραδύτης. Λοιπόν, καθ' ὅσον μὲν τὸ κινούμενον εἶναι βραδύ, κάμνει τὴν κίνησιν ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ καὶ πρὸς τὰ πλησίον εὐρισκόμενα καὶ ἐπομένως γεννᾷ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον δὲ (τουτέστι βραδέως) ὅσα ὁμῶς γεννῶνται ταχύτερον (ἤτοι ἐν τῇ περιπτώσει τῆς ταχείας κινήσεως καὶ τῆς ταχείας γεννήσεως) εἶναι κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον δὲ ταχύτερα. Διότι μεταφέρονται καὶ ἐν τῇ μεταφορᾷ ἐγκείται φύσει ἡ κίνησις αὐτῶν ².

Εἶδομεν ἤδη ὅτι τὰ ἀπολυόμενα ἄτομα κινουῦνται καὶ κινούμενα συναντῶσιν ἀλλήλα, οὕτω δ' ἔρχονται εἰς ἐπαφὴν καὶ προστριβὴν ὅτι ἐκ τῆς μείξεως καὶ τριβῆς προκύπτει γέννησις νέων προϊόντων (τῶν διδύμων). Ταῦτα δὲ ταῦτα θὰ

1) Ἐξαιρέσιν ποιεῖται ὁ Κ. Ζάμπας μεταφράζων τὸ πληρέστερον κείμενον (καὶ οὗτος ὁμῶς κακῶς μεταφράζει τὸ ὅσον βραδύ διὰ τοῦ «τὸ μέρος τὸ ὅποιον εἶναι βραδύ» ἀντὶ τοῦ «καθ' ὅσον εἶναι τὸ κινούμενον βραδύ»).

2) Ὁ Diès ποιεῖται λόγον περὶ πολλαπλῶν κινήσεων καὶ περὶ δῆθεν τολμηροῦ λογοπαιγνίου προερχομένου ἐκ τῆς διττῆς σημασίας τοῦ «φέρειν», δηλοῦντος τὸ «κυοφορεῖν» καὶ τὸ «μεταφέρειν». Ταῦτα εἶναι ἡμῖν γε ἀδιανόητα. Διότι ἐτὰ φερόμενα», περὶ ὧν ἐνταῦθα ὁ λόγος, εἶναι τὰ δίδυμα, δίδυμα δ' εἶναι τὰ γεννηθέντα καὶ ὡς τοιαῦτα οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσιν πρὸς τὴν κύησιν. Ἡ κύησις ἀνήκει εἰς τὰ ἐκατέρωθεν ἀπολυόμενα ἄτομα, ἅτινα προστριβόμενα γεννῶσι τὰ δίδυμα. Ἐτερον ἐκάτερον.

ὀδηγήσωσιν εἰς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν. Καὶ εἶναι τῷ ὄντι πολὺ διαφέρον νὰ ἴδωμεν νῦν πῶς ὁ σκοπὸς θὰ ἐπιτευχθῆ.

Ἐπειδὴν οὖν ὄμμα καὶ ἄλλο τι τῶν τούτων ξυμμέτρων πλησιάσαν γεννήσσει τὴν λευκότητα . . . χρωσθῆναι τῷ τοιούτῳ χρώματι.

Ὁ λόγος εἶναι ἐνταῦθα ἄγαν μακρὸς καὶ ἀποβαίνει δυσχερῆς. Πρόκεινται πρὸ ἡμῶν δύο περίοδοι, ὧν ἡ μὲν πρώτη λήγει εἰς τὸ ἐλθόντος, ἡ δὲ δευτέρα εἰς τὸ χρώματι. Ἐκείνη μὲν ἀφορᾷ εἰς τὴν γέννησιν τῶν διδύμων (αἰσθήσεως καὶ αἰσθητοῦ), αὕτη δὲ εἰς τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν ἐπὶ τὸ αἰσθητήριον (ὄμμα) καὶ τὸ σύμμετρον (ἀντικείμενον). Ὁ λόγος θὰ ἀπέβαινεν ὁμαλότερος, ἐὰν τὸ πρῶτον μέρος ἐξεφέρετο ἀναλυτικώτερον, ὡδὲ πως : ἐπειδὴν οὖν . . . . πλησιάση, γεννήσει τὴν λευκότητα . . . ἐλθόντος· τότε δὴ . . .

Ὁμμα εἶναι οἱ ὀφθαλμοί, ἢ, ὡς λέγει κατωτέρω περιληπτικῶς, ὁ ὀφθαλμός. Σύμμετρα δ' εἶναι τὰ ἀνάλογα, ἐπιτήδεια, συναρμοστικά, τοιαῦτα ὥστε νὰ παράγωσιν ὀρισμένον αἰσθημα. Ἡ πίσσα, ἐπὶ παραδείγματος, δὲν εἶναι σύμμετρος πρὸς τὸ ὄμμα, ἵνα παραχθῆ λευκότης· διότι θὰ παραχθῆ τὸ ἐναντίον, μελανία. Περὶ τῶν συμμέτρων ἐπιθι Πλάτ. Τίμ. 67 C «φλόγα τῶν σωμάτων ἀπορρέουσιν, ὄψει ξύμμετρα μόρια ἔχουσιν πρὸς αἰσθησιν». Μέν. 76 D «καὶ τῶν ἀπορροῶν τὰς μὲν ἀρμόττειν ἐνίοις τῶν πόρων . . . ἔστι γάρ, χροῶ ἀπορροῆ ὄψει σύμμετρος καὶ αἰσθητός». Ἴνα λοιπὸν γίνῃ ὄρασις, πρέπει οὐχὶ μόνον οἱ ὀφθαλμοί νὰ ὦσιν ὑγιεῖς, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐρεθίζοντα αὐτοὺς νὰ ὑπάρχωσιν ἐπιτήδεια, κατάλληλα, εὐάρμοστα.

Πλησιάσαν = ἐλθὸν πλησίον. Αἰσθησιν αὐτῆς ξύμφυτον. Σύμφυτον λέγει ὁ, τι πρόσθεν (156 B) ὠνόμασεν ὁμόγονον. Ἐκ τῆς γεννήσεως προέρχεται δίδυμα, τουτέστιν αἰσθητὸν (π.χ. χροῶμα, λευκότης) καὶ αἰσθησις (π.χ. ὄψις) ¹· ἃ, τουτέστι λευκότης καὶ αἰσθησις—ἐκατέρου ἐκείνων πρὸς ἄλλο ἐλθόντος. Ἐκάτερον εἶναι τὸ ὄμμα, καὶ ἄλλο τι τῶν συμμέτρων· ἐὰν ταῦτα μὴ ἐπλησίαζον ἀλλήλα, δὲν θὰ ἐγεννῶντο τὰ δίδυμα—Μεταξὺ φερομένων . . . Μεταξὺ δηλαδὴ μεταξὺ αἰσθανομένου καὶ αἰσθητοῦ, ὄμματος καὶ συμμέτρου (ἀντικειμένου).

Τὸ πρὸς τῶν ὀφθαλμῶν ἐρμηνεύεται ἔκπαλαι ἐσφαλμένως διὰ τοῦ «ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν» ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ «πρὸς τὸ μέρος τῶν ὀφθαλμῶν»· ὁμοίως τὸ πρὸς τοῦ συναποτίκτοντος τὸ χροῶμα σημαίνει πρὸς τὸ μέρος τοῦ . . . . Τοιαύτην σημασίαν ἔχει ἐνταῦθα ἡ πρόθεσις πρὸς + γεν. Πβλ. Πλάτ. Πολιτ. 444 D «τίθεται

---

2) Ὑπομιμνήσκομεν ὅτι ἐκάτερον τῶν διδύμων γεννᾶται οὐχὶ ἐκ τοῦ ἑτέρου μόνου ἀλλ' ἐξ ἀμοιτέρων, τοῦ τε αἰσθητηρίου καὶ τοῦ συμμέτρου (ἀντικειμένου), ὧν αἱ ἀπορροαὶ προστριβόμενα γεννῶσι τὰ δίδυμα.

τὰ δπλα πρὸς τοῦ λογικοῦ (=πρὸς τὸ μέρος τοῦ λογικοῦ). Ἡρόδ. 8,120 ἐστρατοπεδεύσατο πρὸς Ὀλένθου, αὐτ. 2,121 Θουκυδ. I, 62. 3,21 κ.ξ.

Εἶναι παράδοξον ὅτι ἔκπαλαι παρενοήθη πρᾶγμα οὐχὶ πολὺ δύσκολον, ὅπερ κατανοεῖται διὰ μικρᾶς προσοχῆς. Πρόκειται δηλαδὴ περὶ τῆς ἐνεργείας τῶν διδύμων, ἅτινα, ὡς εἶδομεν, εἶναι ἐνθεν μὲν ἢ αἴσθησις (π.χ. ὄψις) ἐνθεν δὲ τὸ αἰσθητὸν (π.χ. χρῶμα : λευκότης). Ταῦτα λοιπὸν φερόμενα πλησιάζουσι καὶ τέλος ἐνοῦνται, ἢ μὲν ὄψις μετὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἢ δὲ λευκότης μετὰ τοῦ συμμετρου (ἀντικειμένου). Ἡ περὶ τῆς ὀψις εἶναι προφανῶς τὸ ἕτερον τῶν διδύμων, ὅπερ θὰ ἔλθῃ εἰς τοὺς ὀφθαλμούς καὶ θὰ παραγάγῃ τὴν ὄψιν (ὄρασιν) ὡς αἴσθημα. Πρὶν ἔλθῃ ἐκεῖνο εἰς τὸν ὀφθαλμὸν (ὀφθαλμούς), δὲν ὑπάρχει ὄψις ὡς αἴσθημα. Ἐν ἄλλοις λόγοις ὁ ὀφθαλμὸς δὲν ἔχει τὴν ὄψιν (ὄρασιν) ἀρχῆθεν (τοῦλάχιστον ἐνεργείᾳ), ἀλλὰ προσκτᾶται αὐτὴν διὰ τῆς ἐπενεργείας τοῦ διδύμου (ὄψεως). Ὄταν ὁ ὀφθαλμὸς λάβῃ τὴν ὄψιν (δίδυμον), τότε πληροῦται αὐτῆς (=τῆς ὄψεως)· τότε μόνον ὄρα, τουτέστι τότε γεννᾶται ἢ ὄψις ὡς αἴσθημα. Ἀλλὰ τὰ πράγματα παρενοήθησαν καὶ ἐνομίσθη ὅτι ἢ ὄψις ἐξέρχεται ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν! ¹.

Ἡ σφαλερὰ ἐρμηνεία εἶναι πολὺ παλαιά. Οὕτως ὁ Stallbaum ἠρμήνευσε τὸ πρὸς τῶν ὀφθαλμῶν διὰ τοῦ ab oculis ἀντὶ τοῦ ad oculos — Ὁ Γρηγ. Βερναρδάκης μεταφράζει διὰ τοῦ «ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν ἐξερχομένη». Ὁ Diès διὰ τοῦ «la vision émanant des yeux», — Ὁ Apelt διὰ τοῦ «von den Augen aus — ὁ Jowett διὰ τοῦ «while the sight is flowing from the eye». Καὶ πάντες δὲ ἀνεξαιρέτως οἱ νεώτεροι παρ' ἡμῖν μεταφράσται ἐποίησαν παραπλήσια.

Τὴν ὀρθὴν ἐρμηνείαν διέγνω πρῶτος ὁ Schleiermacher καὶ μετέφρασεν ὀρθῶς διὰ τοῦ auf Seiten der Augen· εἰς ἐκεῖνον δὲ φαίνεται στοιχήσας ὁ ἡμέτερος Μωραΐτης ². Πρέπει δὲ νῦν, μεθ' ὅσα καὶ ὑφ' ἡμῶν ἀνεπτύχθησαν, νὰ ἀναγνωρισθῇ ἐπὶ τέλους ἢ ἀλήθεια καὶ ἀποκατασταθῇ ἢ ὀρθὴ ἐρμηνεία.

Πρὸς τοῦ συναποτίκτοντος τὸ χρῶμα. Παιῖον εἶναι τὸ συναποτίκτον, δηλοῦσι τὰ πρόσθεν (176 D) λεχθέντα· εἶναι τὸ σύμμετρον (ἀντικείμενον), ὅπερ μετὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἐγέννησε τὸ δίδυμον—Ὁ ὀφθαλμὸς ἄρα ὄψεως ἐμπλεως ἐγένετο. Ὁ σύνδεσμος ἄρα δεικνύει τὴν χρονικὴν ἀμεσον ἀκολουθίαν· εὐθύς δηλαδὴ ὡς

1) Εἶναι εὐδὴλον ὅτι ἢ λέξις ὄψις ἔχει πολλὰς σημασίας· ὄψις εἶναι τὸ δίδυμον (αὐτ. 156 B DE)· ὄψις εἶναι καὶ ὁ ὀφθαλμὸς (Μέν. 76 D)· ὄψις (ὄρασις) εἶναι καὶ τὸ αἴσθημα τῆς ὀράσεως τὸ προσγιγνόμενον ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ διδύμου. Ποῦ ὁμοίως ὑπάρχει ὄψις ἐξερχομένη ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ; ἢ Λοιπὸν ἢ ὄψις (αἴσθησις) ὡς ἐρεθίζουσα δύναμις (τὸ δίδυμον) ἔρχεται πρὸς τὸ μέρος τῶν ὀφθαλμῶν, ἐπιδρᾷ ἐπ' αὐτούς καὶ πληροῖ τούτους ὀράσεως (ὄψεως). Οὕτω γεννᾶται τὸ αἴσθημα τῆς ὀράσεως (ὄψις).

Τὸ πολυσήμαντον τῆς λέξεως ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς σύγχυσιν καὶ παρερμηνείαν. Ὅτι καὶ αἱ αἰσθήσεις εἶναι πολυσήμαντοι, εἶδομεν ἐν τοῖς πρόσθεν (σελ. 7 ἐξ.).

2) «Πλάτων» 3,72 σημ. 19. 208 ἐξ.

τὸ δίδυμον (ὄψις) ἦλθεν εἰς τὸν ὀφθαλμόν, οὗτος ἐπληρώθη ὄψεως (ὄράσεως ὡς αἰσθήματος). Καὶ μόνος ὁ σύνδεσμος ἄρα ἔρκει νὰ ἀποτρέψῃ ἀπὸ τῆς παρερμηνείας. Ὁ δὲ ἀόριστος ἐγένετο δεικνύει τὴν ταχύτητα τῆς ἐνεργείας, ἅμα δ' εἶναι καὶ γνωμικός.—τὸ ξυγγενῆσαν τὸ χρῶμα εἶναι ὅ,τι καὶ τὸ προηγούμενον συναποπίκτον τὸ χρῶμα, τουτέστι τὸ σύμμετρον (ἀντικείμενον).

Μετὰ τὰ εἰρημένα εἶναι ἤδη καιρὸς νὰ ἔλθωμεν εἰς τὰ ἐπὶ μέρους. Ὅταν λέγει, οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ ἀντικείμενόν τι εὐπροσάρμοστον εἰς αὐτοὺς (σύμμετρον) ἔλθωσι πλησίον ἀλλήλων, τότε γεννῶνται τὰ δίδυμα, ἦτοι τὸ αἰσθητὸν (π. χ. χρῶμα : λευκότης) καὶ ἡ αἴσθησις (π.χ. ἡ ὄρασις, ὄψις). Ἡ γέννησις τούτων (τῶν διδύμων) θὰ ἦτο ἀδύνατος, ἂν τὰ γεννῶντα αὐτὰ (αἰσθητήριον καὶ σύμμετρον) μὴ ἦρχοντο εἰς σχέσιν πρὸς ἀλλήλα, τουτέστι μὴ ἐπλησίαζον ἀλλήλα, ἢ ἐπλησίαζον ἄλλο τι (ἐκατέρου ἐκείνων πρὸς ἄλλο ἐλθόντος). Λοιπὸν τὰ δίδυμα ταῦτα (ὄντα καὶ αὐτὰ σωμάτια, ἄτομα) κινουῦνται ἐν τῷ μεταξὺ χώρῳ, ἦτοι μεταξὺ αἰσθητηρίου καὶ συμμέτρου (ἀντικειμένου). Κινούμενα δὲ φέρονται ἢ μὲν αἴσθησις (π.χ. ἡ ὄψις, ὄρασις) πρὸς τὸ μέρος τοῦ ὀφθαλμοῦ, τὸ δ' αἰσθητὸν (π.χ. χρῶμα : λευκότης) πρὸς τὸ μέρος τοῦ συμμέτρου, ὅπερ εἶναι ὁ ἕτερος τῶν γεννητόρων ἐκείνου (συναποτίκτον τὸ χρῶμα) ¹.

Ἐπακολούθημα τῆς κινήσεως ταύτης τῶν διδύμων εἶναι τοῦτο, ὅτι ὁ ὀφθαλμὸς πληροῦται ὄψεως (ὄράσεως, τοῦ ἑτέρου τῶν διδύμων) καὶ βλέπει ἢ δὲ προσγενομένη ὄρασις δὲν εἶναι τι διάφορον τοῦ ὀφθαλμοῦ, οἶονεὶ χωριζομένη τις ιδιότης αὐτοῦ, ἀλλ' εἶναι ἡ (ὀπτική) ἐνέργεια τοῦ ὀφθαλμοῦ, εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ ὀφθαλμὸς ἀσκῶν τὴν ὀρατικὴν του ἐνέργειαν, ἦτοι ὁ ὀφθαλμὸς βλέπων (ὀφθαλμὸς ὄρων) ². Ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ σύμμετρον (ἀντικείμενον) πληροῦται λευκότητος (τοῦ ἄλλου διδύμου) καὶ γίνεται οὐχὶ λευκότης ἀλλὰ λευκὸν πρᾶγμα, λευκὸν ἀντικείμενον, π.χ. λευκὸν ξύλον ἢ λευκὸς λίθος ἢ ὅ,τι δῆποτε ἄλλο εἶναι τὸ προσλαμβάνον τὸ χρῶμα ἐκεῖνο. Παραπλησίως δηλαδὴ πρὸς ὅ,τι συνέβη εἰς τὸν ὀφθαλμόν, τὸ χρῶμα (ἢ λευκότης) καθίσταται οὐχὶ ψιλή τις καὶ χωριζομένη ιδιότης τοῦ πράγματος ἀλλὰ συστατικὸν αὐτοῦ στοιχεῖον, τουτέστιν αὐτὸ τοῦτο τὸ πρᾶγμα διακρινόμενον δι' ἰδίου προσόντος γίνεται π.χ. λίθος λευκός, ξύλον λευκὸν κλπ.

¹ *Ἐξήγησις.* Ὅταν λοιπὸν ὁ ὀφθαλμὸς καὶ ἄλλο τι ἀντικείμενον ἀπὸ τὰ εὐάρμοστα εἰς ἐκεῖνον ἔλθουν πλησίον ἀλλήλων καὶ γεννήσουν ἕνθεν μὲν τὴν λευκότητα

1) Μὴ λησμονῶμεν ὅτι τὰ δίδυμα ἔχουσι δύο γεννήτορας, δύο συναποτίκτονα, συγγενήσαντα, τ. ἔ. τὸ αἰσθητήριον καὶ τὸ σύμμετρον ἀντικείμενον.

2) Ἐντεῦθεν φανερόν ὅτι τὸ ὄρων εἶναι ὁ ὀφθαλμὸς, τὸ ἀκοῦον εἶναι τὸ οὖς, τὸ ὀσφραίνόμενον ἢ ῥίς κλπ. ἐνὶ λόγῳ τὸ αἰσθανόμενον δὲν εἶναι ἄλλο (οἶον ἢ ψυχὴ) ἀλλ' ἀπλῶς τὸ σκεῖον αἰσθητήριον ὄργανον. Τοιαύτη δοξασία ἤρμοζε βεβαίως εἰς τοὺς ὑλίζοντας ἐκείνους φιλοσόφους.

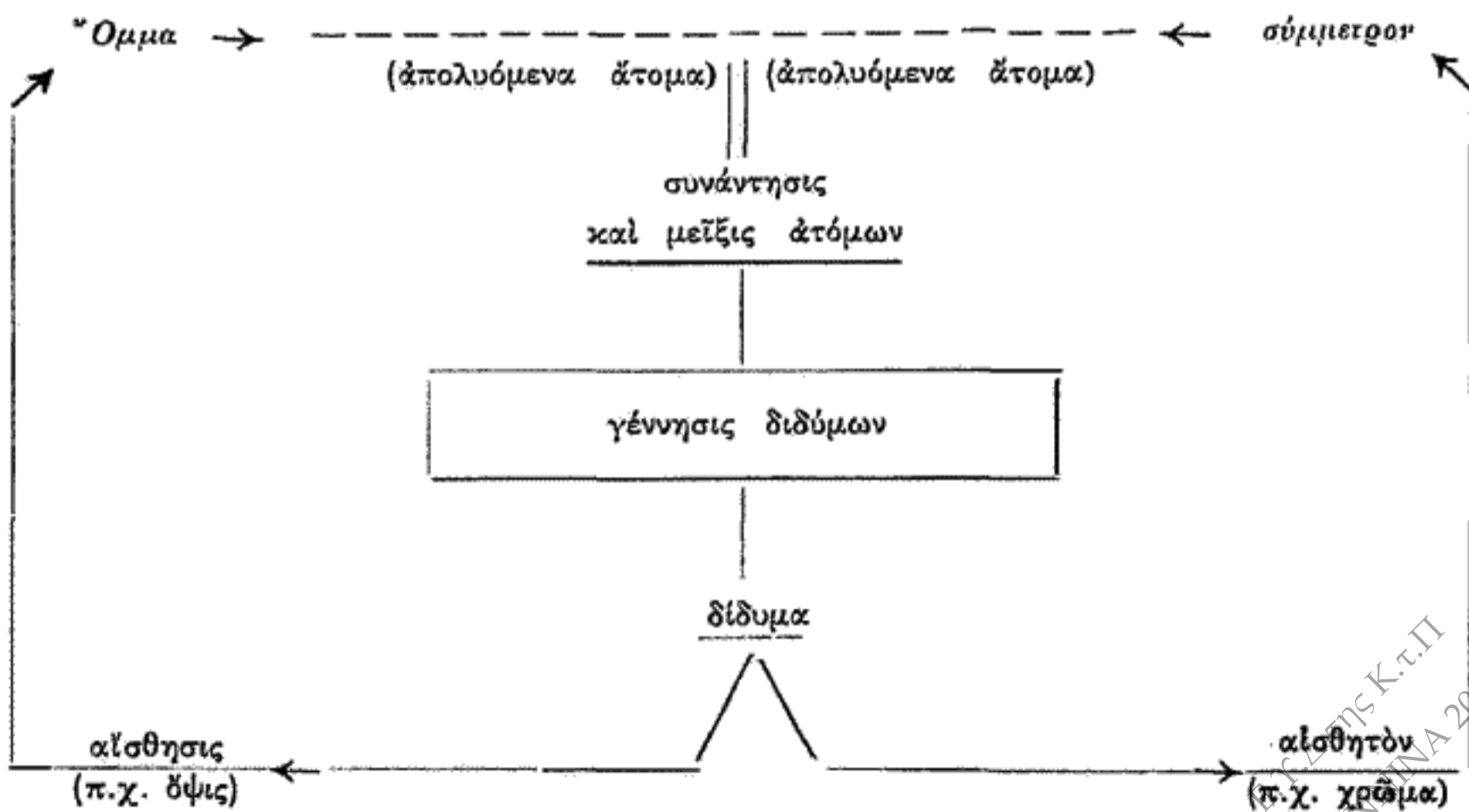
(αἰσθητὸν) ἔνθεν δὲ τὴν σύμφυτον (τὴν μετ' αὐτῆς συγγεννωμένην) αἰσθησιν (ὄψιν) — τὰ ὁποῖα (ἀμφοτέρα) δὲν θὰ ἐγεννῶντο, ἐὰν τὸ καθὲν ἀπὸ ἐκεῖνα εἶχε πλησιάσει (συναντήσει) κάτι ἄλλο — τότε δά, ἐνῶ μετακινουῦνται εἰς τὸν διάμεσον χῶρον, δηλαδή ἢ μὲν ὄψις πρὸς τὸ μέρος τῶν ὀφθαλμῶν, ἢ δὲ λευκότης πρὸς τὸ μέρος τοῦ συμμετρου ἀντικειμένου τοῦ συντελέσαντος νὰ γεννηθῇ τὸ χρῶμα, ἀμέσως τότε (ἄρα) ὁ μὲν ὀφθαλμὸς γίνεται πλήρης ὀπτικῆς ἐνεργείας καὶ βλέπει πλέον τότε καὶ δὲν γίνεται διόλου ὀπτικὴ ἐνέργεια ἀλλ' ὀφθαλμὸς βλέπων ἀφ' ἐτέρου δὲ τὸ ἀντικείμενον τὸ συντελέσαν εἰς τὴν γέννησιν τοῦ χρώματος (ἦτοι τὸ σύμμετρον) γίνεται πλήρες λευκότητος καὶ καθίσταται ὄχι λευκότης ἀλλὰ λευκὸν ἀντικείμενον, ἀδιάφορον ἂν εἶναι ξύλον ἢ λίθος ἢ ὅ,τι δῆποτε ἄλλο, τὸ ὁποῖον συνέβη νὰ χρωματισθῇ με τοιούτου εἶδους χρῶμα ¹.

Καὶ τὰλλα δὴ οὕτω, σκληρὸν καὶ θερμὸν καὶ πάντα τὸν αὐτὸν τρόπον ὑποληπτέον . . . τὸ τέ τινα ξυελθὸν καὶ ποιῶν ἄλλω αὐ προσπεσὸν πάσχον ἀνεφάνη (156 E ἐξ.).

“Ὁ δὴ τότε, ἐλέγομεν τότε, ὅτε συνεζητοῦμεν περὶ τούτων (153 E — 154 A)— ἐπεὶ καὶ τὸ ποιῶν . . . Σύνταττε ὧδε· ἐπεὶ (δεῖ) νοῆσαι οὐκ εἶναι παγίως ἐπὶ ἐνὸς καὶ τὸ ποιῶν . . . καὶ τὸ πάσχον . . . (πβλ. E.156 A.—Πρὶν ἂν τῷ πάσχοντι συνέλθῃ . . . πρὶν ἂν τῷ ποιῶντι. Τὸ πάσχον καὶ τὸ ποιῶν λέγονται κατὰ πρόληψιν, διότι πρὸ τῆς συναντήσεως καὶ συμμείξεως οὐδὲν εἶναι (ἐνεργεία) ποιῶν ἢ πάσχον.

¹ Ἐκ τῆς κινήσεως ἐξαρτᾶται, ὡς εἶδομεν, τὸ νὰ προσλάβῃ τὸ ἀντικείμε-

1) Τὰ εἰρημένα δύνανται νὰ παρασταθῶσιν σχηματικῶς ὧδε πως.

νον προσόν τι, νὰ γίνῃ π.χ. τὸ ξύλον λευκὸν ξύλον, ὁ λίθος λευκὸς λίθος. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων πραγμάτων· ἕκαστον δύναται νὰ γίνῃ σκληρὸν ἢ θερμὸν ἢ ὅ,τι ἄλλο ἀναλόγως τῆς φύσεως τῆς κινήσεως. Ἐκαστον δηλαδὴ πρᾶγμα δὲν εἶναι τοιοῦτο ἢ τοιοῦτο καθ' ἑαυτό, δὲν ἔχει σταθερὸν τι προσόν, ἀλλὰ μεταβάλλεται καὶ γίνεται πάντα (πάντα γίνεσθαι) καὶ προσλαμβάνει παντὸς εἴδους προσόντα (παντοῖα γίνεσθαι) κατὰ τὴν προσάλληλον ἐπικοινωνίαν τὴν γινομένην ἔνεκα τῆς κινήσεως. Ἀκόμη καὶ ἡ ἐνεργητικότητα καὶ ἡ παθητικότητα ἑκάστου ἀτόμου δὲν μένει παγία καὶ σταθερά ¹. Ὅπως ἂν ἔχη, οὐδὲν εἶναι μόνιμον καὶ σταθερὸν· τὸ αὐτὸ ἄτομον, ὅπερ συνερχόμενον μεθ' ἑτέρου διατίθεται ὡς ποιοῦν, ἐνδέχεται συνερχόμενον μετ' ἄλλου νὰ διατεθῆ ὡς πάσχον ².

Ἐξηγήσεις. Καὶ τὰ ἄλλα βεβαίως, π.χ. τὸ σκληρὸν καὶ τὸ μαλακὸν καὶ τὰ παρόμοια, πρέπει νὰ τὰ φαντασθῶμεν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, ὅτι δηλαδὴ καθέν μόνον του δὲν εἶναι τίποτε, ὅπως δὲ καὶ τότε ἐλέγομεν, ἀλλὰ κατὰ τὴν μεταξύ των ἐπικοινωνίαν γίνονται πάντα καὶ προσλαμβάνουν διάφορα προσόντα. Διότι πρέπει νὰ σκεφθῶμεν ὅτι ἀκόμη καὶ ἡ ἐνεργητικότητα, ὅπως ἀφ' ἑτέρου καὶ ἡ παθητικότητα, δὲν μένει, ὡς λέγουν (οἱ Ἡρακλείτειοι), παγίως ἐπὶ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ (ἰτόμου)· ἔπειτα ὅ,τι συναντώμενον μετὰ τινος γίνεται ἐνεργητικόν, ἐὰν τοῦναντίον (αὐ) προσκρούσῃ εἰς ἄλλο, ἐμφανίζεται ὡς παθητικόν.

Ὡστε ἐξ ἀπάντων τούτων, ὅπερ ἐξ ἀρχῆς ἐλέγομεν . . . . , ᾧ δὴ ἀθροίσματι ἀνθρωπὸν τε τίθενται καὶ λίθον καὶ ἕκαστον ζῷόν τε καὶ εἶδος (157 A ἐξ.).

Ἀλλά τιμὴ αἰεὶ γίνεσθαι. Μετὰ τὸ ἄλλα πρέπει ἐκ τῶν προηγουμένων νὰ συμπληρώσωμεν πάντα ἢ ἕκαστον. Πβλ. Συμπ. 192 E — οὐχ ὅτι . . . . Ἡ φράσις αὕτη, δι' ἧς εἰσάγεται νόημα ἀντίθετον πρὸς τὸ προηγούμενον, δὲν εἶναι ἀσυνήθης παρὰ Πλάτωνι. (Πβλ. Γοργ. 450 E. Πρωταγ. 336 D. Λυσ. 220 D). Εἶναι πιθανῶς φράσις ἐλλειπτική (οὐ λέγομεν ὅτι), πρὸς ἣν ἀντιστοιχεῖ ἡ σημερινή: παραλείπω, ἢ ἀφήνω ἢ ἀδιάφορον ὅτι ἢ ἂν καὶ (μολονότι)—τὸ δ' οὐ δεῖ. Τὸ δὲ

1) Ἐκαστον ἄτομον ἔχει, ὡς εἶδομεν, δυνάμει ἀμφοτέρω τὰ εἶδη τῆς κινήσεως, τὴν βραδύτητα καὶ τὴν ταχύτητα· ὡσαύτως ἔχει δυνάμει ἀμφοτέρω τὰ εἶδη, ἐνεργητικότητα καὶ παθητικότητα. Καὶ ταῦτα, μέχρι τῆς συναντήσεως τῶν ἐτέρωθεν ἀτόμων· κατὰ τὴν συνάντησιν δ' ὅμως, τὴν ἐπικοινωνίαν καὶ προστριβὴν αὐτῶν, τὸ ἕτερον τῶν εἰδῶν θὰ μεταβῆ εἰς τὴν ἐνέργειαν· ἐκ τῶν συμμειγνυομένων ἀτόμων τὸ ἕτερον θὰ λάβῃ τὴν θέσιν τοῦ ἐνεργοῦντος, τὸ δὲ ἄλλο τὴν τοῦ πάσχοντος. Πότερον γίνεται ἐνεργητικόν καὶ πότερον παθητικόν, δὲν λέγεται. Πιθανὸν εἶναι ὅτι τὸ ἰσχυρότερον θὰ καταστή τὸ ἐνεργοῦν (τὸ ποιοῦν), τὸ δὲ ἀσθενέστερον θὰ εἶναι τὸ πάσχον.

2) Οὕτω πως ἡ σχέσις τῶν ἀτόμων εἶναι ἄλλοτε ἄλλη. Ἄν δὲ ἀναλογισθῶμεν ὅτι τὰ τε αἰσθητήρια καὶ τὰ σύμμετρα (ἀντικείμενα) ἐν πάσῃ στιγμῇ μεταβάλλονται, θὰ κατανοήσωμεν εὐκόλως ὅποιον εἶναι τὸ κράτος τῆς μεταβολῆς, τῆς ἀενάου τῶν πάντων ἀσταθείας καὶ ῥοῆς.

χρησιμεύει εἰς εἰσαγωγὴν ζωηρᾶς ἀντιθέσεως· ἐκ δὲ τῆς συχνῆς χρήσεως κατήντησεν ἰσοδύναμον πρὸς τὸ ἄλλ' ὅμως, ὅμως δὲ ἢ τούναντίον. Πβλ. Ἀπολ. 23 Α. Γοργ. 158 Β. Πρωταγ. 344 Ε. Πολ. Ι, 340 D κ.ά. — ὄνομα δ,τι ἂν ἰσότη=ὄνομα, ὅπερ τυχὸν δηλοῖ τι σταθερόν. Πβλ. τὰ εὐθύς κατωτέρω ἔαν τί τις στήση τῷ λόγῳ = ἔαν τις διὰ τοῦ λόγου παραστήση τι ὡς στάσιμον, (παραμόνιμον, σταθερόν).—περὶ πολλῶν ἀθροισθέντων, ἢ δὴ ἀθροίσματι . . . Γίνεται ὑπαινιγμὸς εἰς τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν, ἣν παρανοοῦντες ἢ μάλλον ἀρνούμενοι οἱ Ἑρακλείτριοι ἐξελάμβανον τὰς ιδέας (οὐχὶ ὡς καθ' ἑαυτὰς ὑπαρχούσας οὐσίας, ἀλλ' ἀπλῶς ὡς) περιληπτικὰ ὀνόματα, τουτέστιν ὡς ὀνόματα δηλωτικὰ πολλῶν μερικῶν πραγμάτων, οἷον ὄχλος, δῆμος, στρατός, δάσος κ.ά. Ἐκλαμβάνοντες δὲ τὰς ιδέας ὡς ἀθροισμα μερικῶν, ἦτο εὐλόγον νὰ θεωρήσωσιν αὐτάς, καθὰ καὶ τὰ καθ' ἕκαστα πάντα, ὡς γινομένας καὶ φθειρομένας, ἔτι δὲ πλέον ὡς μὴ ὑπαρχούσας.—τίθενται καὶ λίθον καὶ ἕκαστον ζῷον τε καὶ εἶδος. Ἡ ἔκφρασις εἶναι τεταραγμένη, διότι ἀνέμενέ τις λίθον καὶ ζῷον καὶ ἕκαστον εἶδος ἢ λίθον καὶ ζῷον ἕκαστόν τε καὶ κατ' εἶδος, ἢ καὶ λίθον καθ' ἕκαστόν τε καὶ κατ' εἶδος.

Συμπέρασμα τῶν εἰρημένων εἶναι τοῦτο, ὅτι δὲν ὑπάρχουσιν ὄντα σταθερὰ ἀλλὰ μόνον γιγνόμενα καὶ μεταβαλλόμενα. Περαιτέρω δὲ χωροῦντες οἱ Ἑρακλείτριοι ἠθέλον νὰ ἀρνηθῶσι καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι καθόλου (τὸ εἶναι πανταχόθεν ἐξαιρετέον) ¹. Καὶ λίαν ἀκόλουθοι ὄντες πρὸς ἑαυτοὺς ἀπέρριπτον, φυσικῶ τῷ λόγῳ, τὰς πλατωνικὰς ιδέας.

¹Εξήγησις. Συμπέρασμα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐλέγομεν ἐξ ἀρχῆς, ὅτι δηλαδὴ τίποτε δὲν ὑπάρχει ὠρισμένον, αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ πάντα γίνονται διαρκῶς ἐν σχέσει πρὸς ἄλλο τι· τὴν λέξιν «ὑπαρξίς» πρέπει νὰ ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ παντοῦ, ἂν καὶ ἡμεῖς πολλάκις καὶ μάλιστα πρὸ ὀλίγου ἔχομεν ἀναγκασθῆ, ἀπὸ συνήθειαν καὶ ἀμάθειαν. νὰ τὴν μεταχειριζώμεθα. Ἀλλ' ὅμως δὲν πρέπει, ὅπως λέγουν οἱ σοφοὶ (οἱ Ἑρακλείτριοι), νὰ ἐπιτρέπωμεν εἰς τὴν ὁμιλίαν τὸ «κάτι», οὔτε τὸ «κάποιον» οὔτε τὸ «ἐμοῦ» οὔτε τὸ «τοῦτο δά», οὔτε τὸ «ἐκεῖνο» οὔτε ἄλλην οἵανδήποτε λέξιν, ἢ ὁποῖα σημαίνει στασιμότητα (μονιμότητα) ἀλλὰ (πρέπει) νὰ ἐκφράζωμεν τὰ πράγματα, σύμφωνα μὲ τὴν φύσιν των, ὡς «γινόμενα καὶ κατασκευαζόμενα», ὡς «καταστρεφόμενα καὶ μεταβαλλόμενα». Διότι, ἔαν τις παραστήση διὰ τοῦ λόγου κάτι ὡς στάσιμον (σταθερόν, μόνιμον), εἶναι εὐκόλον ὁ πρᾶτων τοῦτο νὰ ἐπικριθῆ. Πρέπει ὅμως νὰ ὁμιλῶμεν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ περὶ τῶν μερικῶν καὶ περὶ τῶν πολλῶν τῶν λαμβανομένων (ὁμοῦ) περιληπτικῶς (τῶν ἀναγομένων εἰς μίαν ἔννοιαν)· εἰς αὐτὴν δὲ τὴν περίληψιν δίδουν τὸ ὄνομα τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ λίθου, τοῦ ζώου καὶ κάθε εἶδους.

* * *

Αἱ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος παρεχόμεναι περὶ τῶν Ἑρακλειτείων εἰδήσεις ἔδω-

1) ἠθέλον βεβαίως νὰ ἀρνηθῶσι τὰ ὄντα, τὰς οὐσίας, νὰ καταλίπωσι δὲ μόνον τὴν κίνησιν. Τοῦτο δ' ὅμως ἐποίουν μόνον κατὰ θεωρίαν, διότι ἐν τῇ πράξει δὲν κατάρθουν νὰ ἐπαλλαγῶσι τῶν οὐσιῶν, καθὰ ἐδείξαμεν ἐν τοῖς πρόσθεν.

καν εἷς τινας ἐρμηνευτὰς τὸ ἐνδόσιμον εἰς παραδόξους ὑποθέσεις καὶ ἐπήγειραν ἀπορίας περὶ ζητήματα, ἅτινα ἴσως εἶναι ἐπ' ἀληθείας ἀνύπαρκτα. Ἐπειδὴ δηλαδὴ κατὰ τοὺς Ἡρακλειτεῖους ἐκ τῆς κινήσεως τοῦ αἰσθητικοῦ καὶ τοῦ αἰσθητοῦ προέρχονται ὁμόγωνα καὶ ἀντίστοιχα δίδυμα τὸ μὲν ἐν αἰσθητόν, τὸ δὲ ἄλλο αἰσθησις, ὑπελήφθη ὑπὸ τινων ὅτι οἱ φιλόσοφοι ἐκεῖνοι ἐξήρτων τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου (τοῦ αἰσθητοῦ) ἐκ τοῦ αἰσθανομένου ὑποκειμένου (τῆς αἰσθήσεως), ὅτι ἄρα ἄνευ τῆς αἰσθήσεως δὲν θὰ ὑπῆρχεν αἰσθητὸς κόσμος. Τοῦτο δ' ἐφάνη παράδοξον καὶ ἀπορίας ἄξιον. Διὸ καὶ ὁ ἀοίδιμος Δ. Μωραΐτης ¹ ἐρωτᾷ: «Σύγκειται λοιπὸν ὅλος ὁ κόσμος μόνον ἐξ αἰσθητικῶν καὶ αἰσθητῶν; ἀλλ' αἰσθησιν ἔχουσι μόνον τὰ ζῶα· ἂν λοιπὸν δὲν ὑπῆρχον ἐπὶ γῆς ζῶα, δὲν θὰ ὑπῆρχε τὸ πάσχον, οὐδὲ τὸ ποιοῦν ἄρα· τὸ δὲ συμπέρασμα θὰ ἦτο ὅτι δὲν θὰ ὑπῆρχε κόσμος, οὔτε γῆ οὔτε θάλασσα οὔτε ὄρη οὔτε ἥλιος οὔτε σελήνη». Πρὸς ἐτι τοιοῦτο συνήγαγε συμπέρασμα καὶ ὁ Jowett ἐν τῇ εἰς τὸν «Θεαίτητον» εἰσαγωγῇ παρατηρῶν «there would be no world, if there neither were nor ever had any one to perceive the world».

Εἰς ταῦτα ἀποκρινόμενοι καὶ πρὸς ἐκείνους μὴ συμφωνοῦντες παρατηροῦμεν τὰ ἐξῆς. Πρῶτον, καὶ ἂν ὑποτεθῆ ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν τῷ κόσμῳ «μόνον αἰσθητικά καὶ αἰσθητά», τουτέστι σχέσεις αἰσθήσεως πρὸς τι σύμμετρον αὐτῇ, πάλιν τὰ αἰσθητὰ πράγματα θὰ ὑπῆρχον καὶ ἄνευ τοῦ αἰσθανομένου. Διότι τὰ αἰσθητά, μᾶλλον δ' εἰπεῖν τὰ πράγματα ² εἶναι μὲν συναφῇ καὶ συνεργαστικά μετὰ τῶν αἰσθητικῶν (καὶ ἐκ τῆς κινήσεως ἀμφοτέρων προκύπει ἡ αἰσθησις), ἀλλὰ δὲν ἐξαρτῶνται ἐξ αὐτῶν· ἐὰν ἄρα ταῦτα (τὰ αἰσθητικά, οἱ αἰσθανόμενοι) ἐκλίπωσιν, ἐκεῖνα (τὰ πράγματα) θὰ διατελῶσιν ὑπάρχοντα, εἰ καὶ ἐν τῷ μεταξύ θὰ εἶναι ἡλλοιωμένα καὶ δὲν θὰ εἶναι πλέον αἰσθητά, ἐκλιπούσης ἤδη τῆς αἰσθήσεως (ὅταν π.χ. ἀποστῶ ἀπὸ τοῦ νὰ βλέπω τὸ μῆλον, τοῦτο θὰ ἐξακολουθῆ νὰ ὑπάρχη, καίτοι δὲν θὰ ἔχω πλέον αἰσθησιν αὐτοῦ).

Ἴνα τὸ πρᾶγμα καλῶς ἐννοήσωμεν, πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅτι οἱ ὄροι αἰσθησις καὶ αἰσθητόν, αἰσθάνομαι δηλοῦσι πράγματα συναφῇ καὶ σχετικά. Ἀντικείμενόν τι γίνεται καὶ λέγεται αἰσθητόν, μόνον ἐφ' ὅσον ὑποπίπτει εἰς τὴν αἰσθησίν τινος, τουτέστιν ἐφ' ὅσον ὑπάρχει τις αἰσθανόμενος ἐκεῖνο· τὸ αἰσθητόν ἄρα νοεῖται μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὸ αἰσθανόμενον. Ἐὰν τὸ αἰσθανόμενον (ὑποκείμενον) ἐκλίπη ἢ παύσῃται ἔχον ἀναφορὰν πρὸς τὸ ἀντικείμενον, τότε εὐθύς τοῦτο (τὸ ἀντικείμενον), ὅπερ ἦτο ἤδη αἰσθητόν, παύεται ὃν τοιοῦτο (αἰσθητόν), δὲν παύεται ὁμως ὑπάρχον· βεβαίως δὲν ὑπάρχει διὰ τὸν μὴ αἰσθανόμενον, ὑπάρχει ὁμως δι' ἑαυτὸ καὶ καθ' ἑαυτό. Ἐν ἄλλοις λόγοις, ἅμα αἰρομένης τῆς αἰσθήσεως

1) Πλάτων 8,207.

2) Λέγομεν τοῦτο, διότι, πρὶν συντελεσθῆ ἡ αἰσθησις, τὰ ἀντικείμενα δὲν εἶναι ἀκόμη αἰσθητά.

ἀποβάλλει τὸ ἀντικείμενον τὴν «αἰσθητότητα», τὰς κατ' αἰσθησιν ποιότητας αὐτοῦ, οὐχὶ δ' ὁμῶς καὶ τὴν ὑπαρξιν (δὲν εἶναι μὲν αἰσθητόν, ἀλλ' οὐχ ἦττον ὑπάρχει δὲν εἶναι, παραδείγματος χάριν, αἰσθητόν τὸ μῆλον, ἀλλὰ δὲν παύεται νὰ εἶναι μῆλον).

Τούτων οὕτως ἐχόντων εἰς τὴν γενομένην ἐρώτησιν, «τί θὰ συνέβαινε, ἂν δὲν ὑπῆρχον ἐπὶ τῆς γῆς ζῶα (τουτέστιν ἀνθρώπινα ὄντα)», ἢ ἀπάντησις ἡμῶν εἶναι ἄμεσος καὶ ἀδίστακτος: τότε θὰ ἔλειπεν ἡ αἰσθησις, ἀλλὰ τοῦτο δὲν θὰ ἐκώλυε τὸ νὰ ὑπάρχωσι τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα: τουτέστι δὲν θὰ ὑπῆρχον τὰ αἰσθανόμενα¹, ἀλλὰ οὐχ ἦττον θὰ ὑπῆρχον τὰ πράγματα, καίπερ μὴ ὄντα αἰσθητά.

Δεύτερον δέ, παρατηροῦμεν ὅτι δὲν εἶναι τὸ παράπαν πιθανὸν ὅτι οἱ περὶ ὧν ἐνταῦθα ὁ λόγος Ἡρακλείτειοι παρεδέχοντο μόνον «αἰσθητικὰ καὶ αἰσθητά», παρά ταῦτα δὲ οὐδὲν ἄλλο. Καὶ λέγομεν τοῦτο ἀποβλέποντες εἰς τὴν ~~θεμελιώδη~~ αὐτῶν ἀρχήν, καθ' ἣν «τὸ πᾶν κίνησις ἦν καὶ ἄλλο παρά τοῦτο οὐδέν». Ἵπάρχει, ἔλεγον, μόνον κίνησις, μόνον κινούμενα καὶ ταῦτα, ὡς προσέθετον, πλήθει ἄπειρα. Τὰ ἄπειρα κατὰ τὸ πλῆθος ἄτομα κινούμενα καὶ ἐνούμενα μετ' ἄλλων θὰ παράγωσι, φυσικῶς τῷ λόγῳ, ἄπειρα πράγματα, ὧν ἓνια μόνον θὰ εἶναι αἰσθητά καὶ αἰσθητικά. Τῷ ὄντι δὲ ἐν τῷ ἀπείρῳ κόσμῳ τῶν ἀπείρων πραγμάτων τὰ αἰσθανόμενα καὶ τὰ αἰσθητά εἶναι σχετικῶς ὀλίγα², τὰ δὲ μὴ τοιαῦτα πολλῶ πλείονα. Ἄλλὰ τίς λογικὸς ἄνθρωπος θὰ ἠδύνατο νὰ ἰσχυρισθῆ ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν τῷ κόσμῳ μόνον τσαῦτα ὅσα αἰσθανόμεθα, νὰ ἀρνηθῆ δὲ ὅτι εἶναι μυρία τὰ ὅσα εἶναι ἀπρόσιτα εἰς τὴν αἰσθησιν καίπερ ὑπάρχοντα;

Καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ἄρα τῶν φιλοσόφων ἐκείνων ἐὰν ὀρμηθῶμεν, θὰ ἀχθῶμεν πάλιν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὑπάρχουσι παμπληθῆ ἐν τῷ κόσμῳ τὰ μὴ ὑποπίπτοντα εἰς τὴν αἰσθησιν, ἦτοι ὄντα, πράγματα ἄνευ τοῦ αἰσθανομένου.

Εἶναι ἄξια προσοχῆς ὅσα συναφῆ πρὸς ταῦτα λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς Μετὰ τὰ φυσικὰ (Γ 5 1010 Β 30), ἐνθα ἐλέγχων τοὺς ἀρνούμενους τὴν οὐσίαν καὶ τὸ ἐξ ἀνάγκης παρατηρεῖ ὅτι οὗτοι ἀρνοῦνται τὴν ἀντικειμενικότητα (ἀντικειμενικὴν ὑπαρξιν) τῶν πραγμάτων: διότι παραδεχόμενοι μόνον τὰς κατ' αἰσθησιν ποιότητας ἐξαρτῶσιν αὐτάς ἐκ τῆς ὑπάρξεως τῶν αἰσθανομένων (ἐμψύχων), κατ' ἀκολουθίαν δὲ ἀρνοῦνται τὴν ὑπαρξιν ἀνεξαρτήτων ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως πραγμάτων «ὅλως τ' εἶπέρος ἐστι τὸ αἰσθητόν μόνον, οὐθὲν ἂν εἶη μὴ ὄντων τῶν ἐμψύχων αἰσθησις γὰρ οὐκ ἂν εἶη». Πρὸ τῆς ἐρμηνείας πρέπει νὰ εἰπῶμεν ὅτι τὸ

1) Λέγομεν αἰσθανόμενα γενικῶς, διότι αἰσθησιν ἔχουσι πάντα τὰ ζῶντα (οὐχὶ μόνον οἱ ἄνθρωποι).

2) Αἰσθητά εἶναι ὅσα καὶ τὰ ἔχοντα αἰσθησιν, ζῶν (τὰ ζῶντα), διότι ἡ αἰσθησις ποιεῖ τὰ ἀντικείμενα αἰσθητά. Ἄλλὰ τὰ ἔχοντα αἰσθησιν, ζῶν καὶ ψυχῆν, εἶναι ἐλάχιστα ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἄψυχα.

αἰσθητόν, αἰσθητὰ σημαίνει ἐνταῦθα τὰς κατ' αἰσθησιν ποιότητας τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων, αἵτινες ποιότητες ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς αἰσθήσεως· ἄλλα εἶναι τὰ πράγματα, τὰ ἀντικείμενα, τὰ διεγείροντα τὴν αἰσθησιν, ἅτινα καλοῦνται ὑποκείμενα ¹.

^{Ἐξήγησις} : «γενικῶς δέ, ἂν ὑπάρχουν μόνον αἱ κατ' αἰσθησιν ποιότητες, τίποτε δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη, ἂν δὲν ὑπάρχουν ἔμψυχα· διότι θὰ ἔλειπεν ἡ αἰσθησις». Ἄν δηλαδὴ μὴ ὑπῆρχον τὰ πράγματα, οἱ φορεῖς τῶν ποιοτήτων, ἀλλὰ μόνον αὗται, αἱ κατ' αἰσθησιν ποιότητες, τότε οὐδὲν θὰ ὑπῆρχεν ἄνευ τῶν ἔμψυχων· διότι τὰ ἔμψυχα μόνον ἔχουσιν αἰσθησιν, ἡ δὲ αἰσθησις παράγει τὰς ποιότητας ἐκείνας.

Τὸ μὲν οὖν μήτε τὰ αἰσθητὰ εἶναι μήτε τὰ αἰσθήματα ἴσως ἀληθές (τοῦ γὰρ αἰσθανομένου πάθος τοῦτό ἐστι), τὰ δὲ ὑποκείμενα μὴ εἶναι, ἃ ποιεῖ τὴν αἰσθησιν, καὶ ἄνευ αἰσθήσεως ἀδύνατον. Πρὸ τῆς ἐξηγήσεως πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὸ ἴσως δὲν δηλοῖ ἀμφιβολίαν, ἀλλ' εἶναι συνηθεστάτη μετριόφρων ἐκφρασις τοῦ φιλοσόφου ἐμφανίζοντος καὶ τὰ βεβαίότατα ἐν μορφῇ ἀπλῆς πιθανότητος.

^{Ἐξήγησις} : «Ἴσως (=βεβαίως) εἶναι ἀληθές ὅτι ἐνδέχεται νὰ μὴ ὑπάρχουν μήτε αἱ κατ' αἰσθησιν ποιότητες (τὰ αἰσθητὰ) μήτε τὰ αἰσθήματα, (διότι ταῦτα εἶναι κατάστασις τοῦ αἰσθανομένου)· εἶναι ὅμως ἀδύνατον νὰ μὴ ὑπάρχουν τὰ παράγοντα τὴν αἰσθησιν ἀντικείμενα, τὰ πράγματα (=τὰ ὑποκείμενα), ἔστω καὶ ἂν λείπη ἡ αἰσθησις». Λέγονται ἐνταῦθα ἀλήθειαι προφανεῖς εἰς τὸν κοινὸν καὶ ὑγιᾶ νοῦν, αἵτινες ὅμως λανθάνουσιν ἐνίοις φιλοσοφοῦντας. Εἶναι δηλαδὴ κατάδηλον ὅτι ἄνευ αἰσθήσεως (ἄνευ αἰσθανομένου) δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη μήτε αἰσθημα μήτε κατ' αἰσθησιν ποιότης· ἐκ τοῦ ἐναντίου ὅμως τὰ ἀντικείμενα, τὰ πράγματα, τὰ δυνάμενα νὰ γίνωσιν αἷτια αἰσθημάτων, ὑπάρχουσι καὶ ἄνευ αὐτῶν. Τὰ ἀντικείμενα εἶναι ἀνεξάρτητα τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν ποιοτήτων, ταῦτα δ' ὅμως δὲν εἶναι ἀνεξάρτητα τῆς αἰσθήσεως.

Οὐ γὰρ δὴ ἢ γ' αἰσθησις αὐτῆ ἑαυτῆς ἐστίν, ἀλλ' ἐστι τι καὶ ἕτερον παρὰ τὴν αἰσθησιν, ὃ ἀνάγκη πρότερον εἶναι τῆς αἰσθήσεως· τὸ γὰρ κινοῦν τοῦ κινουμένου φύσει πρότερόν ἐστιν· κἂν εἰ λέγεται πρὸς ἄλληλα ταῦτα, οὐθὲν ἤττον. Τὰ ἐνταῦθα λεγόμενα εἶναι αἰτιολογία τῶν προηγουμένων.

^{Ἐξήγησις} : «Διότι, ὡς γνωστόν, ἡ αἰσθησις δὲν ὑπάρχει μόνη καὶ καθ' ἑαυτὴν (δὲν εἶναι αὐτοτελής καὶ ἀνεξάρτητος), ἀλλ' ὑπάρχει ἐκτὸς αὐτῆς καὶ ἄλλο τι, τὸ ὁποῖον κατ' ἀνάγκην προηγεῖται τῆς αἰσθήσεως (τοῦτο δὲ συμβαίνει)

1) Τὰ πράγματα (ὑποκείμενα) καθίστανται φορεῖς τῶν κατ' αἰσθησιν ποιοτήτων (αἰσθητῶν)· ἐκεῖνα εἶναι αὐτοτελῆ, ἀνεξάρτητα, ἐνῶ αὗται ἤρτηνται ἐκ τοῦ αἰσθανομένου (τοῦ αἰσθητικοῦ).

διότι τὸ κινεῖν εἶναι ἐκ φύσεως πρότερον παρὰ τὸ κινούμενον. Καὶ λέγεται μὲν ὅτι ταῦτα (κινεῖν καὶ κινούμενον) εἶναι σχετικὰ πρὸς ἄλληλα (ἐπομένως ἀχώριστα καὶ κατ' ἀκολουθίαν σύγχρονα), ἀλλ' οὐχ ἤττον ἀληθεύει τὸ λεχθέν, ὅτι δηλαδὴ τὸ μὲν κινεῖν εἶναι φύσει πρότερον, τὸ δὲ κινούμενον ὕστερον».

Διδάσκει δηλαδὴ προσφύεστατα ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι τὰ αἰσθητά, τουτέστι τὰ πράγματα, καθ' ὅσον ἔχουσι σχέσιν καὶ ἀναφορὰν πρὸς τὸν αἰσθανόμενον, πρὸς τὰς αἰσθήσεις (ἤτοι καθ' ὅσον θεωροῦνται οὐχὶ ὡς πράγματα ἀλλ' ὡς αἰσθητά), ἐξαρτῶνται ἐξ αὐτῶν. Τὰ αἰσθητά δηλαδὴ, ὡς αἰσθηταὶ ποιότητες τῶν πραγμάτων, προέρχονται ἐκ τῆς αἰσθήσεως καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν ὑπάρχουσιν ἄνευ τῶν αἰσθανομένων. Ἐκ τοῦ ἐναντίου τὰ πράγματα, ἅτινα παράγουσι τὰς αἰσθήσεις, ὑπάρχουσι καὶ ἄνευ αὐτῶν· διότι ἐκεῖνα (τὰ πράγματα) προηγούνται καὶ εἶναι τὰ κινεῖν, ἐνῶ ταῦτα (αἱ αἰσθήσεις) ἔπονται καὶ εἶναι τὰ κινούμενα· ἀλλὰ τὸ κινεῖν εἶναι φύσει πρότερον τοῦ κινουμένου. Ἐν ἄλλοις λόγοις τὰ πράγματα ὡς τοιαῦτα εἶναι αὐτοτελῆ καὶ ἀνεξάρτητα τῶν αἰσθήσεων, ἀφοῦ ἄλλως ἐκεῖνα παράγουσι ταύτας· ἀλλ' αἱ ποιότητες τῶν πραγμάτων, ἤτοι τὰ πράγματα ὡς αἰσθητά, εἶναι συναφῆ πρὸς τοὺς αἰσθανομένους καὶ τὰς αἰσθήσεις καὶ ἐπομένως δὲν ὑπάρχουσιν ἄνευ αὐτῶν.

Οὕτω πως εἶναι σύμφωνοι πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ ὁμολογοὶ πρὸς τὰς ἀποφάνσεις τοῦ Σταγίριτου αἱ ἐξῆς παρατηρήσεις: Αἰσθησις καὶ αἰσθήματα καὶ αἰσθηταὶ ποιότητες (αἰσθητά) εἶναι ἐξηρητημένα ἐκ τοῦ ὑποκειμένου (τοῦ αἰσθανομένου) καὶ τοῦ ἀντικειμένου (τοῦ πράγματος, τῆς οὐσίας τῆς διεγειρούσης τὴν αἰσθησιν). Ἐκ τοῦ ἐναντίου τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ ἀντικείμενον εἶναι ἀνεξάρτητα καὶ ἀπ' ἐκείνων καὶ ἀπ' ἀλλήλων. Ἄνευ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου δὲν ὑπάρχουσιν ἐκεῖνα πάντα (αἰσθησις, αἰσθήματα, ποιότητες). Ἀλλὰ καὶ ἄνευ τοῦ ὑποκειμένου ὑπάρχει τὸ ἀντικείμενον ὡς αὐτοτελῆς οὐσία, εἰ καὶ μὴ εἶναι ὅλως αἰσθητόν· καὶ πάλιν ἄνευ τοῦ ἀντικειμένου ὑπάρχει τὸ ὑποκείμενον ὡς αὐτοτελῆς οὐσία, εἰ καὶ μὴ αἰσθάνεται πλέον ἐκεῖνο (τὸ ἐκλιπόν).

Ἐὰν ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν εἰς τὰ περὶ τῶν Ἡρακλειτείων μαρτυρούμενα ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ παρεξετάσωμεν αὐτὰ πρὸς ὅσα λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς ἐλέγχοις αὐτοῦ, θὰ δυνηθῶμεν, νομίζω, νὰ ἀχθῶμεν εἰς ἀσφαλῆ τινὰ περὶ ἐκείνων γνώμην. Θὰ διακρίνωμεν δηλαδὴ τοὺς Ἡρακλειτεῖους εἰς δύο κυρίας κατηγορίας, εἰς παλαιότερους καὶ νεωτέρους. Ἐκεῖνοι μὲν δυσπιστοῦντες εἰς τὴν μαρτυρίαν τῶν αἰσθήσεων ἐξελάμβανον τὰς ἀντιλήψεις καὶ γνώσεις ἡμῶν ὡς φαινόμενα, χωρὶς ὅμως νὰ ἀρνῶνται τὸν φορέα αὐτῶν, τουτέστι τὰ πράγματα (ὑποκείμενα)· οὗτοι δέ, οἱ νεώτεροι, ἐντείνοντες τὴν φαινομενοκρατίαν αὐτῶν εἰς τὰ ἔσχατα, κατέληγον εἰς τὸ νὰ ἀρνῶνται τὰ πράγματα. Τοὺς τελευταίους τούτους εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ Ἀριστοτέλης λέγων (ἐνθ. ἄνωτ. 1010 B 26) ὅτι ὑπάρχου-

σιν ἄνθρωποι ἀρνούμενοι τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἀνάγκην : «καίτοι ἀναιροῦσιν οὗτοι οἱ λόγοι ἅπαντες, ὥσπερ καὶ οὐσίαν μὴ εἶναι μηθενός, οὕτω μὴδ' ἐξ ἀνάγκης μηθέν» (=ἀλλὰ τοῦτο ἀναιροῦν πᾶσαι αὐταὶ αἱ θεωρίαι καὶ ὑποστηρίζουν ὅτι, ὅπως δὲν ὑπάρχει οὐσία κανενὸς πράγματος, τοιοῦτοτρόπως δὲν ὑπάρχει τίποτε ἐξ ἀνάγκης). Οἱ νεώτεροι Ἑρακλείτριοι ἤρνοῦντο τὴν ἔννοιαν τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἀνάγκης. Εἰς τούτους δὴ ἀνήκει ἐν τοῖς πρώτοις ὁ Κρατύλος, ὃν ἀριστα ἀπεικονίζει ὁ Σταγίριτης λέγων (ἐνθ. ἀνωτ. 1010 α. 12) «τὸ τελευταῖον οὐθέν ᾧετο δεῖν λέγειν ἀλλὰ τὸν δάκτυλον ἐκίνει μόνον, καὶ Ἑρακλείτῳ ἐπεῖμα εἰπόντι ὅτι δις τῷ αὐτῷ ποταμῷ οὐκ ἔστιν ἐμβῆναι· αὐτὸς γὰρ ᾧετο οὐδ' ἅπαξ» (=κατέληξε νὰ νομίζῃ ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ὁμιλῇ, ἀλλ' ἤρκειτο μόνον εἰς τὸ νὰ κινή τὸν δάκτυλον, κατέκρινε δὲ τὸν Ἑρακλείτον, διότι εἶπεν ὅτι δύο φορές νὰ ἐμβῆ τις εἰς τὸν ἴδιον ποταμὸν δὲν εἶναι δυνατὸν· διότι αὐτὸς ἐνόμιζεν ὅτι οὔτε μίαν φοράν δὲν εἶναι τοῦτο δυνατὸν). Ἐνόμιζον δηλαδὴ οἱ νεώτεροι Ἑρακλείτριοι ὅτι ἡ μεταβολὴ εἶναι ταχίστη (ταχυτέρα ἢ ὅς παρεδέχετο ὁ Ἑρακλείτος)· ὅτι ἡ μεταβολὴ δὲν συντελεῖται ἐν τῷ μεταξύ τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας εἰσόδου εἰς τὸν ποταμὸν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν πρώτην εἴσοδον ὁ ποταμὸς ἔχει ἤδη μεταβληθῆ· ὅτι τὰ πράγματα αἰεὶ ῥέοντα καὶ μεταβαλλόμενα διατελοῦσιν ἐν ἐκάστη στιγμῇ μεταβαίνοντα ἀπὸ τινος καταστάσεως εἰς ἑτέραν, τούτου δ' ἕνεκα δὲν ἔχουσι ποτε ὠρισμένην ὑπαρξιν καὶ καταντῶσιν ἀνύπαρκτα (ᾧετο τὸ μεταβάλλον . . . μὴ εἶναι=ἐνόμιζεν ὅτι τὸ μεταβαλλόμενον δὲν ὑπάρχει (1010 α 14) ¹.

Βεβαίως δὲν θὰ ἔλειπε καὶ μέση τις τάξις μεταξύ τῶν δύο ἄκρων κειμένη. Θὰ ὑπῆρχον δηλαδὴ καὶ Ἑρακλείτριοι λόγοι μὲν ἀρνούμενοι τὰς οὐσίας, πράγματι δὲ μὴ κατορθοῦντες νὰ ἀπαλλαγῶσιν ὅλως αὐτῶν. Οὗτοι δὲ εἶναι οἱ περὶ ὧν, ὡς εἶδομεν, ποιεῖται λόγον ὁ Πλάτων ἐν τῷ Θεαιτήτῳ.

Τούτων οὕτως ἐχόντων πρέπει νὰ διακρίνωνται τρεῖς κατηγορίαι Ἑρακλείτειων, ἐν χρόνῳ ἀλλήλους διαδεχομένων. Οἱ μὲν παλαιότεροι παρεδέχοντο ἀέναον κίνησιν, ἔχουσαν φορέα τὰ πράγματα, τουτέστι πράγματα αἰεὶ κινούμενα καὶ μεταβαλλόμενα. Οἱ δὲ μετέπειτα ἐξείροντες σφόδρα τὴν κίνησιν, ἔτεινον εἰς τὴν ἄρνησιν τῶν οὐσιῶν (πραγμάτων), ἀλλ' ἐν τῇ πράξει δὲν ἐπετύγχανον τοῦ σκοποῦ· διότι, καίπερ κατὰ θεωρίαν δεχόμενοι μόνον τὴν κίνησιν, ὅμως ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν φαινομένων προϋπέθετον ἀνεπιγνώστως τὴν ὑπαρξιν τῶν πραγμάτων. Τέλος δὲ οἱ νεώτεροι Ἑρακλείτριοι, προεξάρχοντος τοῦ Κρατύλου, ἐτίθεντο ἐκποδῶν τὰς οὐσίας καὶ ἤρκοῦντο εἰς μόνην τὴν κίνησιν.

Ὅπως ἂν ἔχη, συναφῆ πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς κινήσεως καὶ μεταβολῆς εἶναι ὅσα ἐδογματίζεν ὁ Πρωταγόρας λέγων ὅτι «πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος εἶναι, τῶν μὲν ὄντων, ὡς ἔστι, τῶν δὲ μὴ ὄντων ὡς οὐκ ἔστι», ὅτι δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ μέτρον (τὸ κριτήριον) τοῦ εἶναι ἢ τοῦ μὴ εἶναι τῶν πραγμάτων,

1) Τὴν δοξασίαν ταύτην ἀναιρεῖ κάλλιστα ὁ Ἀριστοτέλης (ἐνθ. ἀνωτ.).

ἢ, ἄλλως εἰπεῖν, τὸ εἶναι ὑπάρχει τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ φαίνεσθαι. Κατὰ ταῦτα τὰ πράγματα εἶναι τοιαῦτα, οἷα φαίνονται ἐκάστῳ «οἷα μὲν ἕκαστα ἔμοι φαίνεται, τοιαῦτα μὲν ἐστὶν ἔμοι, οἷα δὲ σοί, τοιαῦτα δὲ σοί»¹. Τοῦτο δὲ σημαίνει ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι σχετική, τὰ πάντα εἶναι ἀληθῆ, ὡς καὶ τὰ πάντα ψευδῆ.

Οὐχὶ διάφορα ἐδίδασκον οἱ Κυρηναῖκοί, καθ' οὓς αἱ ἀντιλήψεις ἡμῶν παρέχουσι μόνον τὰ ἴδια ἡμῶν αἰσθήματα, τὰς ὑποκειμενικὰς καταστάσεις (τὰ πάθη), οὐδέποτε δὲ πληροφοροῦσι περὶ τῶν πραγμάτων. Μαρτυρεῖται δηλαδὴ περὶ αὐτῶν² ὅτι «τοποθετοῦντες ἐντὸς ἑαυτῶν (=περιοριζόμενοι εἰς) τὰς ὑποκειμενικὰς τῶν καταστάσεις καὶ δοξασίας ἐνόμιζον ὅτι ἢ ἐκ τούτων προερχομένη διαπίστωσις δὲν εἶναι ἐπαρκής, ὥστε νὰ παράσχη ἰσχυρὰς διαβεβαιώσεις περὶ τῶν πραγμάτων· ἀποσπασθέντες ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐφυλάκισαν ἑαυτούς, ὡς ἐν καταστάσει πολιορκίας, ἐντὸς τῶν ὑποκειμενικῶν τῶν καταστάσεων· μεταχειρίζονται τὸ ῥῆμα «φαίνεται», ὅταν δὲ ἀποφαίνονται περὶ τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων ἀποφεύγουσι τὸ ῥῆμα «ἐστὶ». Περιοριζόμενοι λοιπὸν εἰς τὰς ὑποκειμενικὰς αὐτῶν καταστάσεις παρεδέχοντο ὅτι εἶχον μὲν τὸ αἶσθημα τοῦ γλυκέος ἢ τοῦ πικροῦ, τοῦ λευκοῦ ἢ τοῦ μέλανος, καὶ τῶν τοιούτων, ἀλλὰ διετείνοντο ὅτι δὲν ἐγίνωσκον ἂν τὸ διεγεῖρον τὸ αἶσθημα ἀντικείμενον εἶναι γλυκὺ ἢ πικρὸν ἢ ἄλλο τοιοῦτο· διότι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα προξενεῖ οὐχὶ σπανίως εἰς ἄλλους ἄλλο ὅλως διάφορον αἶσθημα (ὅ,τι φαίνεται εἰς τὸν ἕνα πικρὸν, εἰς τὸν ἄλλον συμβαίνει νὰ φαίνηται γλυκὺ). Οὐχὶ λοιπὸν τὰ πράγματα γινώσκομεν ἀλλὰ μόνον τὰ αἰσθήματα καὶ δὴ καὶ μόνον τὰ ἡμέτερα αἰσθήματα, οὐχὶ τὰ τῶν ἄλλων. Καὶ ἀληθεύει μὲν ὅτι οἱ ἄνθρωποι χρησιμοποιοῦσι πολλὰ ὀνόματα κοινὰ (λέγουσιν, ἐπὶ παραδείγματός, κοινῶς πάντες λευκὸν ἢ γλυκὺ) ἀλλ' οὐδεὶς γινώσκει ἂν οἱ ἄλλοι ἔχουσι τὰ αὐτὰ αἰσθήματα· διότι ἕκαστος ἀντιλαμβάνεται τῆς ἰδίας αὐτοῦ καταστάσεως, οὐχὶ δὲ τῆς τῶν ἄλλων (δὲν γινώσκει τις ἂν καὶ ὁ ἄλλος αἰσθάνεται ὅ,τι ἀκριβῶς αὐτός, ὅταν μεταχειρίζεται τὴν αὐτὴν λέξιν). Δίδομεν δηλαδὴ εἰς τὰ πράγματα κοινὰ ὀνόματα, ἀλλ' ὅμως ἔχομεν ἕκαστος ἰδίας ὑποκειμενικὰς καταστάσεις, ἴδια αἰσθήματα³. Ὅλως δ' εἰπεῖν κριτήρια ὑπολαμβάνοντες οἱ Κυρηναῖκοί μόνον τὰ πάθη, τὰς ὑποκειμενικὰς δηλονότι καταστάσεις, ἤρκοῦντο εἰς τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ φαινόμενα· οὐδὲν δὲ μαρτυρεῖ ὅτι προέβαινον ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ ἀρνῶνται, ὡς οἱ νεώτεροι Ἑρακλείτειοι, τὰ πράγματα, τὰς οὐσίας⁴.

1) Πλάτ. Θεαίτ. 152 Α. Κρατύλ. 385 Ε ἐξ.

2) Πλούτ. πρὸς Κολ. 24 κέξ. «οἱ Κυρηναῖκοι τὰ πάθη καὶ τὰς φαντασίας ἐν αὐτοῖς τιθέντες οὐκ ᾔφοντο τὴν ἀπὸ τούτων πίστιν εἶναι διαρκῆ πρὸς τὰς ὑπὲρ τῶν πραγμάτων καταβεβαιώσεις, ἀλλ' ὡσπερ ἐν πολιορκίᾳ τῶν ἐκτὸς ἀποστάντες εἰς τὰ πάθη κατέκλεισαν αὐτοὺς τὸ φαίνεται τιθέμενοι, τὸ δ' ἐστὶ μὴ προσαποφαινόμενοι περὶ τῶν ἐκτός».

3) Ἐνθ. ἀνωτ. πβλ. Σέξτ. πρὸς μαθημ. 7, 191, 195.

4) Ἐρνοῦντο μόνον ὅτι γινώσκουσι τι περὶ τῶν πραγμάτων. Ἐλεγον ὅτι γινώσκουσι μόνον τὰ πάθη, ἀγνοοῦσι δὲ τὰ αἷτια αὐτῶν μὴ καταλαμβάνοντες τὰ πεποιηκότα ταῦτα (Σέξτ. ἔνθ. ἀνωτ.). Ἄλλ' ὁ ὁμολογῶν ὅτι ἀγνοεῖ τί εἶναι τι δὲν ἔπεται ὅτι ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ.

Ἄλλ' εἶναι εὐδηλος ἡ ἀτοπία τῶν τοιούτων δοξασιῶν· ὁ ἀρκούμενος εἰς τὰ αἰσθήματα ποιεῖ τὴν γνῶσιν ἀδύνατον καὶ τὴν ἔρευναν περιττήν. Ταῦτα ἐκήρυξαν ἐμφαντικώτερον οἱ Πυρρώνειοι καὶ αἱ τῆς νέας Ἀκαδημείας ὄπαδοί. Ὁ μὲν Πύρρων ἐδογματίζεν ὅτι τὰ πράγματα εἶναι ἐπ' ἴσης ἀδιάφορα καὶ ἀσταθῆ καὶ ἀδιάνγνωστα· διότι οὔτε αἱ αἰσθήσεις ἡμῶν οὔτε αἱ δοξασίαι εἶναι ἀληθεῖς ἢ ψευδεῖς ¹. Ὁ δὲ Καρνεάδης ἐγνωμάτευεν ὅτι δὲν ὑπάρχει κριτήριον τῆς ἀληθείας, οὔτε ἡ αἴσθησις οὔτε ἡ δόξα οὔτε ὁ νοῦς οὔτε ἄλλο τι· πάντα ταῦτα ἀπατώσιν ἡμᾶς ². Ὅθεν συνάγεται ὅτι ἡ γνῶσις εἶναι ἀδύνατος.

Τελευτῶντες παρατηροῦμεν ὅτι ἐνιοὶ τῶν ἀρχαίων ἡμῶν φιλοσόφων, μάλιστα δὲ οἱ τὴν ῥοὴν καὶ κίνησιν τῶν πάντων παραδεχόμενοι, περιοριζόμενοι εἰς τὴν αἴσθησιν καὶ τὰ αἰσθήματα ὑπέλαβον ὅτι πάντα εἶναι τοιαῦτα, οἷα προσπίπτουσιν εἰς τὴν αἴσθησιν ἐκάστου, τουτέστι φαινόμενα. Τὸ πέραν τῶν φαινομένων ἀπέφαινον ἄγνωστον, οὐχὶ ὅμως καὶ ἀνύπαρκτον. Ἐξαιρέσιν ἀποτελοῦσιν οἱ νεώτεροι Ἡρακλείτειοι, οἵτινες ἠρνοῦντο τὰ πράγματα, τὰς οὐσίας. Ἄλλ' ὅμως οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων ἐθεώρησε τὰ πράγματα (τὰς οὐσίας) ὡς γεννήματα τοῦ ὑποκειμένου· οὐδεὶς ἐξήρτησε τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον ἐκ τῆς ὑποκειμενικῆς συνειδήσεως (τοῦ Ἐγώ). Ἡ αἵρεσις τοῦ «ὑποκειμενισμοῦ» ἀνήκει εἰς νεωτέρους φιλοσόφους.

Ἐν τοῖς εἰρημένοις ἐπειράθημεν νὰ παράσχωμεν ἐναργῆ εἰκόνα τῶν Ἡρακλειτείων κατὰ τὰς μαρτυρίας τοῦ πλατωνικοῦ Θεαιτήτου καὶ προσέτι νὰ ὑποδείξωμεν πῶς πρέπει ἐκεῖνοι νὰ διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων. Ἐσπουδάσαμεν δὲ ὅπως ἀπαντήσωμεν εἰς ἀπορίας ἐνίων πλατωνικῶν ἐρμηνευτῶν ὡς πρὸς τὰ πορίσματα τῶν θεωριῶν ἐκείνων καὶ ἐλέγξωμεν τὴν δοξασίαν, καθ' ἣν αἱ γνῶμαι τῶν Ἡρακλειτείων κατέληγον δῆθεν εἰς ἄρνησιν τοῦ (ἀντικειμενικοῦ) κόσμου, ἐνῶ ἀληθῶς μόνον οἱ περὶ τὸν Κρατύλον περιωρίζοντο εἰς μόνην τὴν κίνησιν.

---

1) Ἀριστοκλ. παρ' Εὐσεβ. Εὐαγγ. προπ. 15, 18, 2· τὰ μὲν οὖν πράγματά φησιν αὐτὸν (Πύρρωνα) ἀποφαίνειν ἐπ' ἴσης ἀδιάφορα καὶ ἀστάθμητα καὶ ἀνεπίκριτα, διὰ τὸ μήτε τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν μήτε τὰς δόξας ἀληθεύειν ἢ ψεύδεσθαι Πβλ. Διογ. 9,61 οὐ γὰρ μᾶλλον τόδε ἢ τόδε εἶναι ἕκαστον.

2) Σέξτ. πρὸς μαθημ. 7, 159 : κοινός . . . ἐστὶ λόγος, καθ' ὃν παρίσταται ὅτι οὐδὲν ἔστιν ἀπλῶς ἀληθείας κριτήριον, οὐ λόγος, οὐκ αἴσθησις, οὐ φαντασία, οὐκ ἄλλο τι τῶν ὄντων· πάντα γὰρ ταῦτα συλλήβδην διαψεύδεται ἡμᾶς.